

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Etnikai és felekezeti viszonyok a Német-bánsági Ezred területén

I. Rövid történeti előzmények

A „Katonai Határőrvidék” (németül: „*Militär-Gränze*”, horvátul: „*Vojna krajina*”, románul: „*Granița Militară*”, szerbül: „*Вojна крајина*” / „*Vojna krajina*”) egy különleges jogállású és sajátos katonai szervezettel rendelkező terület volt, amely az Adriai-tengertől egészen a történelmi Erdély határáig, illetve – volt időszak, amikor – Erdély északkeleti részéig húzódott. Ez a – történelmi Horvát-Szlavónország és Magyarország, illetve Erdély déli, illetve keleti határterületén futó – keskeny földrész a Török Birodalomtól választotta el a történelmi Magyarország területét.¹ A Katonai Határőrvidék részei voltak a bánsági határőrvidéki területek, így a Német-bánsági Ezred területe is. A pozsareváci békekötéssel (1718. július 21.) felszabadult Temesi Bánság déli részén megkezdődött az ún. „*Bánsági Végvidék*” alapjainak lerakása. Az ún. „*Temesi Bánság*” (németül „*Temeschwarer Banat*”) létrehozásával egy újabb speciális jogállású terület létesült, amely 1718 és 1778 között ugyancsak az osztrák adminisztráció igazgatása alá tartozott. Mivel a terület – III. Károly magyar és cseh király, német-római császár (1711–1740) szerint – „*jus armorum*” jogcímmel, azaz „*fegyverrel meghódított, illetve visszafoglalt területnek*” minősült, ezért az uralkodó nem adta vissza azt a jogos tulajdonosának, a Magyar Királyságnak. Továbbá a magyarság hosszú ideig – 1778/1779-ig – be sem telepedhetett nagyobb számban a területre. Előbb katonai, majd – Mária Terézia magyar és cseh királynő (1740–1780) német-római császárné (1745–1765) döntése értelmében – 1751 és 1778 között katonai és polgári igazgatás alá került a terület. Mária Terézia 1778-ban ünnepélyes esküt tett arra, hogy a Temesi Bánság területét visszaadja Magyarországnak és ott engedélyezi a magyar vármegyei közigazgatást bevezetését. A Bánság területén – 1779-ben – az alábbi közigazgatási egységek léteztek, illetve alakultak meg:

- 1) Krassó vármegye, Lugos (Lugoj) székhellyel és 223 településsel.
- 2) Temes vármegye, Temesvár (Timișoara) székhellyel és 177 településsel.
- 3) Torontál vármegye, Nagybecskerek (Зрењанин / Zrenjanin) székhellyel és 118 településsel, valamint

* PhD, egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ KOVÁCS ÉVA: *Katonai határőrvidék*. História, 1992. 4. szám. *Digitális Tankönyvtár*: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-04/ch10.html> (Letöltés ideje: 2018. április 13.)

4) a Császári és Királyi Udvari Haditanács alá tartozó Határőrvidék (1779–1873).²

A Bánsági Végvidék alapjai már a 18. század elején kiépültek. Az 1750 körül – a megszüntetett Tiszai és Marosi Határőrvidékek területéről – elvándorolt szerbek jelentős része a Bánság területén lelt új hazára. Az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Területen”,³ illetve a Bánsági Végvidékeken tovább folytathatták – a jelentős privilégiumokkal ellátott – katonáskodó életmódjukat.

A Bánsági Végvidék területe előbb – 1779 és 1838 (1845) között – két, majd – 1838 (1845) és 1873 között – három részre tagolódott úgy, mint:

„Német-Illír bánsági Ezred”, Pancsova (Панчево / Pančevo) székhellyel, továbbá „Oláh-Illír bánsági Ezred”, Karánsebes (Caransebeș) székhellyel.

Az előbbieken említett két Ezred bizonyos területeiből 1838-ban létesítették – a két Ezred között földrajzilag elhelyezkedő – az ún. „Illír-bánsági Zászlóaljat” (1845-től Ezredet), amelynek székhelye Fehértemplom (Бела Црква / Bela Crkva) városa volt.⁴

A Bánsági Végvidék alapítására – habár a császáriak már a Bánság visszavételétől (1718) számítva rendelkeztek a határőrizeti feladatok ellátásáról – hivatalosan 1741-ben került sor. Az 1741. évi 18. törvénycikk 5. szakaszának részlete szerint „...a Végvidék szabályozására alkalmas és elégséges területet fognak kijelölni, s azt a határőröknek lakásra és ottani kötelességeik teljesítésére úgy fogják átadni, hogy azon határon más adózókkal össze nem vegyülve éljenek.”⁵ Ezáltal a Temesi Bánság területét két részre osztották, a déli, az Oszmán Birodalommal szomszédos részből alakították ki a Bánsági Végvidék területét. Viszont a térséget csak 1767-ben szakították ki a polgári kerületből. Ekkor indult meg a Német-Illír bánsági Ezred területére a német népesség és – a rokant, de munkaképes – katonaság betelepítése. „A kiszakított katonai kerületet két részre osztották és külön elnevezéssel, külön két katonai testületet alakítottak, azzal a rendeltetéssel, hogy az egyik a középső és alsó Dunát őrizze, a másik pedig, hogy az almási kerületet fedezze és a bányavárosokat a rabló csapatoktól védelmezze.”⁶ A dunai részt,

² GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre*. In: Katona Tamás – Kovacsicsné Nagy Katalin – Laczka Éva Zita (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára*. Magyar Statisztikai Társaság; Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest-Győr, 2016., 27–39. pp.

³ A „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” egy önkormányzattal rendelkező, jórészt szerbek által lakott terület volt a Tisza folyó bal partján, Nagyikinda (szerbül Кикинда / Kikinda) környékén. A speciális jogállású terület fennállása 1774 és 1876 közé tehető. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, IX. kötet (Meszr–Olt)*. Szent István Társulat, Budapest, 2004, 212. p., GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagyikindai Kiváltságos Kerületben*. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Forum. Acta Juridica et Politica*, 1. szám. Szeged, 2014. 69–97. pp.

⁴ FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, 200–206. pp.

⁵ 1741. évi XVIII. törvénycikk, Erdélyről, valamint a Magyarországhoz tartozó megyék, kerületek és vidékek visszacsatolásáról és bekebelezéséről. Wolters Kluwer, *Ezer év törvényei*: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=74100018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1741> (Letöltés ideje: 2018. július 24.)

⁶ A császári adminisztráció már a Bánság felszabadítása (1718) után rengeteg, főképp németajkú jövevényt – főképp bányászokat és családtagjaikat – telepített le a Bánsági-hegyvidék területére. A német lakosság főképp a Felvidékről, illetve birodalmi területekről érkezett. Ásványkincsekben meglehetősen gazdag volt a

miután oda szerbeket és németeket telepítettek, német-illir Határőrvidéknek nevezték el.”⁷ Ezzel egyidejűleg a Bánsági Végvidék keleti részén az Oláh-Illir bánsági Ezredet létesítették. A két határőrvidéki terület határát jobbra a Duna folyam egyik baloldali mellékfolyója, a Karas folyó (románul: Râul Caraș, szerbül: Peka Kapam / Reka Karaš) képezte. A területi kialakítás azonban nem volt elégséges, ezért a Bánsági Végvidék területét – 1770 és 1774 között – megnagyobbították.

A határőrök alapvető feladata volt az esetleges török „hadmozgások” figyelemmel kísérése. Fontos feladat volt továbbá, a rablócsapatok elleni védekezés is. Mivel a Bánság területén ebben az időszakban – a 18. században – nemcsak a közegészségügyi, hanem a közbiztonsági viszonyok is kifejezetten rosszak voltak.⁸ A rablók nemcsak a polgárok, hanem a kereskedők és utazók életét, illetve vagyonát is veszélyeztették. Különösen az 1740-es években okoztak sok bajt – például Pancsova környékén – a köztörvényes bűnözők.⁹ Súlyosbította a helyzetet, hogy „...a bécsi kormány a Bánságot büntetőkölóniának is használta s idetoloncoltatta huszonöt éven át, 1771-ig, az örökös tartományok tolvajait, gyilkosait, orgazdáit, csempészeit.”¹⁰

A – főképp német, szerb és román – katonai határőrök alapvető feladata a katonaszkodás, illetve a határ védelme volt. Életviszonyaikat konkrétan – írásba foglalva is – szabályozták: „A határőrök jogainak általános elvei gyanánt a „természetjogot” (!) és „Isten tizparancsolatját” jelöli meg, különös kútfőül pedig katonai ügyekben a „hadi czikkelyeket”, bűnügyekben a császári rendeleteket, parancsokat és novellákat I. Ferdinándtól Mária Teréziáig és polgári ügyekben az osztrák tartományokban érvényes magánjogokat. A szokásjog csak akkor érvényes, ha más rendeletekkel, „a természeti és isteni joggal, a józan ésszel és a jó erkölcsökkel” nincs ellentétben. Különösen kiemeli, hogy a görögkeleti papság az ő kánoni joga alkalmazásában ne korlátoztassék, a menyinyben az az ő híveiknek adott kiváltságokkal összefér.”¹¹ A korabeli határőri jogok és kötelezettségek főképp az alábbiak voltak: „A Határőrvidék területén levő földek katonai határőri hűbérek, melyeknek felosztása a katonai szolgálatra képes lélekszám szerint történt. A Határőrvidék lakosai e földeket zsold helyett, szabad használatra kapták.

terület. A Pallas Nagylexikona a 19. század végén a következőket közölte a térségről: „A délmagyarországi hegyvidék hazánkban ásványkincsekben legdúsabban megáldott részei közé tartozik; itt találjuk az alsó jurában a nagyhirű kőszéntelepeket (Anina, Steierdorf, Resicabánya, Szekul, Domán, Berzászka, Eibenthal), továbbá előfordul itt aranytartalmú vaskéneg (Új-Moldova), rézérc (Szászabánya, Oravica, Csiklova), ezüsttartalmú ólomkéneg (Csiklova, Oravica, Dognácska), aranyérc (Szászabánya), ólomérc (Szászabánya), kitűnő és nagymennyiségű vasérc (Steierdorf, Anina, Moravica, Dognácska, Szekul, Domán, Nadrág, Bozovics), mágnesvas (Moravica), nagymennyiségű krómvasérc (Dubova, Plavisevica, Tiszovica, Eibenthal), barnaszén (Ruszkabánya), stb.” GERŐ LAJOS: Pallas Nagylexikona, VIII. kötet (Geszty-Hegytető). Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1894. 748–749. pp.

⁷ BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779–1867*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912. 429. p.

⁸ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Pancsova vázlatos népesedéstörténete, különös tekintettel az anyanyelvi és vallási sajátosságokra*. In: Földi András (szerk.): *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. LI. évfolyam. Budapest, 2014. 115. p.

⁹ FÁBIÁN IMRE: *Pancsova*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*, Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912. 599–603. pp.

¹⁰ SZEKFÜ GYULA: *A tizennyolcadik század*. In: Hóman Bálint: *Magyar Történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. 212. p.

¹¹ BOGOLYUB, ALEXICH 1912, 430. p.

Legfelsőbb parancsra nemcsak az országon belül, de annak határain kívül is háborúba kell vonulniuk. Ez esetben azonban bizonyos havi díjat és ruházatra pótlékot kaptak. A gyalogos határőr hűbéri birtoka, minősége szerint, 34–35, a lovasságé 18–24 hold között váltakozott. Egy gyalogsági hűbéri birtok egy gyalogost, egy lovassági pedig egy lovast állított ki; egy ház pedig, ha több hűbére volt is, 3 gyalogosnál és 2 huszárnál többet kiállítani nem tartozott. A határőr kötelessége volt még az ingyen-robotolás, kézzel vagy igavonó marhával, oly építkezéseknél, melyek az állam vagy a község költségén történtek. Volt tehát kincstári és községi robotolás. A kincstárit a föld és birtok után, a községit pedig a munkaképes férfiak és igavonó marhák száma szerint állapították meg.”¹²

II. A Német-Illír bánsági Ezred területe és népessége

1. Fogalmi meghatározás

A Bánsági Végvidék legnyugatibb „tagjának” a „Német-Illír bánsági Ezred”, majd – 1838-tól, illetve 1845-től – a „Német-bánsági Ezred” számított. Az Ezred székhelye Pancsova (Панчево / Pančevo) városa volt. Pancsovára és környékére számos, jobbára római katolikus felekezetű német lakost telepített a császári adminisztráció, ezért a terület elnevezésében – a földrajzi helyszín megjelölése mellett – ez érhető tetten. Talán egy kicsit „megtévesztő” a térség elnevezése, mert a német népesség mellett jelentősebb számú szerb, illetve kisebb számú román anyanyelvű népesség is élt. A „Német-Illír bánsági Ezred” elnevezés mellett a „Német-Illír bánsági Végezred” elnevezés is használatos volt. Miután 1838-ban, majd 1845-ben jelentősebb közigazgatási átalakítások mentek végbe, az Ezred neve is megváltozott. A „Német-Illír” elnevezés akkor kezdett kikopni a gyakorlatból, amikor – 1838-ban – felállították a szomszédos „Illír-bánsági Zászlóaljat”, majd – 1845-ben – az „Illír-bánsági Ezredet”. Ettől kezdve jobbára a „Német-bánsági Ezred”, illetve a „Német-bánati Ezred” megjelölést használták a szakirodalmak. Ugyanakkor – az utóbbi fogalmi kettősnél – az „Ezred” mellett a „Végezred” kifejezések is használatosak voltak. A térséget németül kezdetben „Deutsch-Illyrische Grenzregiment” majd „Deutsch-Banater Gränzregiment” névvvel illették. Latinul a „Germanico Banaticum Regimen Confiniarium” elnevezés volt a használatos. A Magyar Katolikus Lexikon a következőket írta – az elnevezéshez kapcsolódóan – a területről: „1770-74: megerősítették és kiterjesztették, az ekkor 51 helység területét nevezték el alsódunai v. német-illír határőrvidéknek (Deutsch-Illyrische Grenze), neve 1783-1800. X. 31: német-bánsági canton, 1800–72: német-bánati végezred.”¹³

¹² BOGOLYUB, ALEXICH 1912, 430. p.

¹³ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, IX. kötet (Meszr-Olt)*. Szent István Társulat, Budapest, 2004, 671–672. pp.

2. A Német-Illír bánsági ezred közigazgatása [1774–1838 (1845)]¹⁴

A Német-Illír bánsági Ezred területét 1838. november 1-ig északról Torontál vármegye, keletről Temes vármegye, valamint az Oláh-Illír bánsági Ezred (németül „*Walachisch-Illirisches Regiment*”), délről az Oszmán Birodalmon belül egyre nagyobb önállóságot elnyerő Szerbia, nyugatról pedig a Pétervárad Ezred (németül „*Peterwardeiner Regiment*”), valamint a Sajkás Kerület (németül „*Tschaikisten-Bataillon*” vagy „*Titler Grenzbataillon*”) határolta. Fényes Elek munkájában – az Illír-bánsági Zászlóalj (németül „*Illyriches-Banater Bataillon*”) létrehozása előtt (1838) – a Német-Illír bánsági Ezred területén egy szabad katonavárost, Pancsovát, valamint 54 további helységet jelölt meg. A települések többsége szerbek, kisebb számban pedig németek és románok által lakott falvak voltak. A magyarság száma és aránya az össznépességen belül elenyészőnek számított.¹⁵ Magyar falu is jóformán csak egy volt, a jobbára – Hódmezővásárhelyről, Szentendréről, Gyomárról és Makóról betelepült – református magyarság által lakott Torontálvásárhely (Дебеляча / Debeljača), akkori nevén „*Debeliacsa*”.

A Német-Illír bánsági Ezred területét – közvetlenül az 1838. évi közigazgatási átszervezés előtt – tizenkét századra (németül „*Compagnie*”, illetve „*Kompanie*”) osztották fel. A századok a következők voltak: 1. a perlaszi, 2. a tamasovaczi (tamáslakai), 3. az oppovai (ópávai), 4. a glogoni (galagonyási), 5. a jarkováczi (árkodi), 6. az antalfalvai, 7. a neudorfi (révaújfalusi), 8. az alibunári, 9. a sztarczovai (társcói), 10. a homoliczi (omlódi), 11. a kubini (kevevárai) és 12. a deliblái század. Az egyes települések, a századok alá voltak besorolva. A századok székhelye (németül „*Standort*”), rendszerint a század névadója is volt. Az Ezred székhelye az „elegyesen”, jobbára szerbek és németek által lakott Pancsova volt.

A Német-Illír bánsági Ezred területét 1838. november 1-jén jelentős változás érintette. Mihajlevics Mihály temesvári altábornagy javaslatára a Német-Illír, illetve az Oláh-Illír bánsági Ezredek bizonyos területeiből megalakították az ún. „*Illír-bánsági Zászlóalj*” elnevezésű közigazgatási egységet. A közigazgatási átszervezés oka a következő volt: „*A századoknak a törzshelytől nagy távolságban való fekvése, szolgálat és igazgatás tekintetében káros volt, nemcsak a németbánsági, hanem különösen az oláh-illír határövezredben, mert ez utóbbi a németbánságinál sokkal nagyobb volt és a századok az ezred középpontjától, Karánsebestől messze estek.*”¹⁶ A teljesség kedvéért közöljük, hogy az egyes bánsági Ezredek élén az ezredes (németül „*Oberst*”) állt. Előfordult, hogy több főtitst is viselte ezt a rangot. Az Ezredek főparancsnokságát (németül „*Stabs-Officiere*”) ellátó főtisztok közé tartoztak még, az ezredes helyettese, az alezredes (németül „*Oberstleutnant*”). Az alezredest rangban pedig az őrnagy (németül „*Major*”), illetve – ha többen is voltak – az őrnagyok követték.

Az előbbieken említett Illír-bánsági Zászlóaljat a Német-Illír bánsági Ezred alibunári és deliblái századának, valamint az Oláh-Illír bánsági Ezred izbistyei, kusicaí,

¹⁴ Fontos megemlíteni, hogy a Bánsági Végvidék területét is több közigazgatási változás érintette. Jelen tanulmány csak az egy-egy fontosabb időponthoz kapcsolódó változásokat közli. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy a korabeli térképek többsége nem jelölte az egyes századok határait, jobbára csak az Ezrekhez tartozó településeket tüntette fel.

¹⁵ FÉNYES ELEK 1840, 200–201. pp.

¹⁶ BOGOLYUB, ALEXICH 1912, 439. p.

jeszenovai és pozsesani századából hozták létre.¹⁷ A Német-Illír bántási Ezredet is átszervezték – közigazgatásilag – 1838-ban: „Az alibunári és a deliblái század kihatásával szükségessé vált a területnek tizenkét század szerint való újabb felosztása. Az új felosztás szerint a következő elnevezésű századok alakultak: perlaszi 1, tomasováci 2, oppovai 3, glogauai 4, dobriczai (kevedobrai) 5, uzdini (újozorai) 6, antalfalvi 7, czerpajai (cserépaljai) 8, neudorfi 9, sztarcsovai 10, homoliczi (omlódi) 11 és kubini 12.”¹⁸

Az Illír-bántási Zászlóalj 1845. június 1-jén Illír-bántási Ezreddé (németül „*Illyriches-Banater Regiment*”) nevezték, illetve szervezték át. Azonban – különösen 1860-tól – az ún. „Szerb-bántási Ezred” (németül „*Serbisch-Banater Regiment*”) elnevezés ugyancsak ismert volt. A területi-közigazgatási felosztás sem maradt végleges, mert 1845-ben további települések kerültek át a Német-bántási Ezredtől az Illír-bántási Ezredhez. A dobricai 5. század településeit, továbbá a neudorfi 9. századból és a sztarcsovai 10. századból is egy-egy települést átsatoltak. A neudorfi 9. századból Petre – azaz Petrovoszellő –, a sztarcsovai 10. századból pedig Dolova került átsorolásra. A Német-Illír bántási, majd Német-bántási Ezredtől 1838-ban, illetve 1845-ben elcsatolták településeinek közel felét, amelyek az Illír-bántási Zászlóalj, majd Ezred részei lettek.

3. A Német-Illír bántási Ezredtől elcsatolt települések etnikai és felekezeti jellemzői [1774–1838 (1845)]

A Német-Illír bántási Ezredtől 1838-ban, illetve 1845-ben az alábbi helységeket csatolták az alakuló Illír-bántási Zászlóalj, majd az Illír-bántási Ezred területéhez: Alibunár (Алибунар / Alibunar), Dolova (Долово / Dolovo), Ferdinándfalva (Нови Козјак / Novi Kozjak), Ilonc (Иланца / Ilandža), Kevedobra (Добрица / Dobrica), Keviszöllős (Селеуш / Seleuš), Kismargita (Банатска Дубица / Banatska Dubica), Petre (Владимиrowaц / Vladimirovac), Számos (Самош / Samoš), Újsándorfalva (Јаношик / Janošik), Végszentmihály (Локве / Lokve), továbbá Deliblát (Делиблато / Deliblato), Dunadombó (Дубовац / Dubovac), Fürjes (Загајица / Zagajica), Gajtás (Кайтасово / Kajtasovo), Gálya (Гaj / Gaj), Gerebenc (Гребенац / Grebenac), Homokdiód (Орешац / Orešac), Homokos (Мраморак / Mramorak), Homokszil (Уљма / Uljma), Izbiste (Избиште / Izbište), Nagykárolyfalva (Банатски Карловац / Banatski Karlovac), Párta (Парта / Parta), valamint Temesmiklós (Николинци / Nikolinci).

Az elcsatolt települések közül Nagykárolyfalva (régbben „*Karlsdorf*”), valamint Homokos (régbben „*Mramorak*”) volt német telepesek által lakott helység. Előbbi római katolikus, Homokost viszont ágostai hitvallású evangélikus németek lakták. Nagykárolyfalva helyén török hódoltság „alkonyán” szerbek éltek, akik „*Ocza*”, illetve „*Oča*” névvel illeték településüket. Később, 1764-ben „kiszolgált”, rokkant – de munkaképes – német katonákat és rokonaikat telepítették le a faluban, ekkor a szerbek átköltöztek a szomszédos Alibunárra. A római katolikus vallású németek 1803-ban jelentős „utánpótlást” kaptak, mivel újabb – római katolikus felekezetű –, német bevándorlók érkeztek a faluba. Az új házhelyeket már egy évvel korábban kijelölték az érkező tele-

¹⁷ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.) 2004, 671–672. pp.

¹⁸ A századok élén a százados (németül Hauptmann) állt. BOGOLYUB, ALEXICH 1912, 439. p.

pesek számára. A települést hivatalosan ekkor keresztelték át „*Karlsdorf*”, illetve „*Karlsdorf*” névre. A névadó – a források szerint – Erzherzog Karl, azaz Károly főherceg volt. A német telepések jobbára a Bánság – déli (határőrvidéki) részén fekvő – német ajkú falvaiból, valamint a Badeni Nagyhercegség, Lotaringia, illetve Luxemburg területéről érkeztek. A helység a magyar „*Károlyfalva*”, majd „*Nagykárolyfalva*” nevet csak a 19. század második felében kapta.¹⁹ Homokos helyén hosszú ideig lakatlan pusztta terült el, majd, 1770 és 1774 között – amikor a területet átengedték a határőröknek – érkeztek meg első, ágostai hitvallású evangélikus német, valamint pravoszláv vallású, szerb lakosai. A telepítés itt is Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) rendeletére történt. A német és szerb lakosokat a 19. század „hajnalán”, 1805-ben ortodox hitű románok követték, akik jobbára – a viszonylag közeli – Dézsánfalváról (Dejan) érkeztek.²⁰ Homokos abban a tekintetben is „unikum” településnek számított, mivel a három népcsoport itt jobbára békességben élt együtt.

Az egyedüli ágostai hitvallású evangélikus, szlovák többségű átsorolt település, Újsándorfalva (Яношик / Janošik) volt. A falut az egykori Katonai Határőrvidék területén még 1812-ben telepítette gróf Sándor Fülöp, az alibunári salétromgyár bérlője. A település nevét alapítójáról nyerte, amely először „*Sandorf*” volt, később „*Újsándorfalva*” lett.²¹ A település szlovák – valamint szerb és román – nevének jelentése, a híres szlovák útonállóra és betyárra, Juraj Janošíkra (1688–1713), azaz Jánosik Györgyre utal.²²

A Határőrezredek felállításakor már a románság is otthonának vallotta a vidéket.²³ A Német-Illyr bánsági Ezredtől elcsatolt települések közül Alibunár, Keviszöllős, Petre és Végszentmihály, továbbá Gerebenc, Homokdiód, és Temesmiklós számítottak jobbára

¹⁹ VOLK, HANS: *150 Jahre Karlsdorf. Geschichte der Gemeinde Karlsdorf im Banat*. Pannonia-Verlag. Freilassing, 1958. 15. p.

²⁰ BOHLAND, HEINRICH: *Mramorak: Gemeinde an der Banater Sandwüste*. Selbstverlag der Mramoraker Ortsgemeinschaft, 1980, 41. p.

²¹ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*, Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912. 133. p.

²² „Juro”, azaz Juraj Janošik a Felvidéken, Trencsén vármegyében, Terhelyen (Terchová) született. Kezdetben felsővadászai II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) seregében szolgált a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején. A trencsényi csatában (1708) a császáriak fogságába esett, később raborként szolgált a nagybiccsei várban (Bytča), ahol Tomáš Uhorčík haramiavezért is fogva tartották. Janošik és Uhorčík ekkor ismerkedtek meg, de Janošik „munkássága” csak Uhorčík 1711. évi szökése után indult. Bűnlajstroma hosszas, egyebek mellett lovakat lopott és hajtott át Lengyelországból, de a felvidéki, jobbára szlovákok által lakott vármegyék nemességét is rettegésben tartotta. Végül Liptó vármegye pandúrjai fogták el 1713-ban. Kínzásoknak vetették alá, majd Liptószentmiklóson (Liptovský Mikuláš) egy gyors bírósági tárgyalás keretében halálra ítélték. Az ítéletet 1713. március 18-án hajtották végre. Janošik talán maga sem gondolta volna, hogy a szlovák nép legendás hősévé válik, aki a „nemzeti hőst” képviseli az emberi és társadalmi igazságtalansággal szemben. Ő testesíti az ideális szlovák férfit: jóvágású, erős, eszes és ravasz. Személye párhuzamban állítható az angol Robin Hood legendájával, mivel a rablott értékek jórésztét szétosztotta a szegény sorsú szlovák nép között. Számos (cseh)szlovák film, irodalmi munka dolgozta fel a betyár életét, de a szlovák népi hagyomány ajkán is továbbélt. *Jánosik György (1688–1713)*. In: *Szózat, Keresztény, Konzervatív, Irodalmi és Társadalomkritikai Folyóirat honlapja*: <http://www.szozat.org/index.php/lira/tartalom/112-janosik-gyorgy-1688-1713> (Letöltés ideje: 2018. április 10.), *A szlovák nép hőse*. In: *Új Szó*. Bratislava, 2008. január 4. *Új Szó honlap*: <http://ujso.com/cimkek/tema/2008/01/04/a-szlovak-nep-hose> (Letöltés ideje: 2018. április 17.), GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásában*. HistóriaAntik Kiadó, Budapest, 2017, 25. p.

²³ FÉNYES ELEK 1840, 200–206. pp.

románok lakta helységeknek. Delibláton és Dolován is nagy számban élt a románság. Előbbi – Deliblát – esetében alig maradt el a románság lélekszáma a szerbekétől.

A románajkú falvak közül Keviszöllös és Végszentmihály bizonyosan középkori eredetű, azonban a török hódoltság idején népességük kiveszett. Keviszöllöst a kamara 1766-ban telepítette egykori Marosi Határőrvidékről származó román határőrökkel és családjaikkal. A románok azonban csak jobbra 1768 és 1774 között vándoroltak a falu területére. A közeli Végszentmihály újraalapítása is feltehetően ekkor történt, de erről nincsenek konkrét adatok.

Alibunár (régies, magyar nevén „*Ali kútja*”)²⁴ 1695-ben már létezett. A törökök kiűzésének idején, az 1717. évi kincstári összeírás szerint a településen 32 lakott ház állt. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között tüntették fel.²⁵ II. József, a „kalapos király” (1780–1790) még trónörökösként járt erre 1768. május 17–18-án. A trónörökös, anyja, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) „szeme” volt a Bánságban. Sokat utazott és felügyelte a Bánság újranevesítését, fejlesztését. Alibunár „elegyes”, azaz románok és szerbek által lakott helység volt. Ennek ellenére az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején Alibunár a szerb felkelők egyik bázisa volt, ahol véres harcok dúltak a magyar honvédek és nemzetőrök, valamint a szerb felkelők között.²⁶ Petrét 1809-ben létesítették a település helyén fekvő „*Vladimirovác*” nevű pusztán. A falu eredeti neve „*Petrovoszello*” volt, utalva Duka Péter temesvári várparancsnokra, akinek személyéhez a falu telepítése fűződik.²⁷

Az előbbieken említett négy település 1872/1873-ban – a Katonai Határőrvidék „polgárosításkor” – Torontál vármegye része lett. Alibunár az 1878-ban kialakított Alibunári járás székhelyévé vált. Az Alibunári járás részei lettek továbbá Keviszöllös, Petre és Végszentmihály is.

Gerebenc, Homokdiód, illetve Temesmiklós szintén románajkú helységeknek számítottak. Gerebenc első okiratos említése 1341-re tehető, 1390-ben vára is volt. A középkori helység a török időszakban elpusztult, de a török kiűzését követően, az 1717. évi császári összeírás – „*Krebanak*” néven – 28 lakott házzal „jegyezte”. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „*Grebenitz*” alakban szerepelt a település neve a lakott helyek között. Az 1770-es esztendőben a határőröknek és családtagjaiknak engedték át. Feltehetően ekkor már románok lakták a falut. Gerebenchez hasonlóan Homokdiód is lakott helynek számított a török kiűzését követően. Az 1717. évi császári összeírás 30 lakott házat mutatott ki a településen. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „*Oreschez*” alakban szerepelt a falu neve, amely utal a szerb „*dió*”, azaz „*opax*” / „*orah*” szóra. A települést – Gerebenchez hasonlóan – az 1770-es évek elején adták át a határőröknek letelepedési helyül. Az előbbi két románajkú településhez hasonlóan

²⁴ KOVAČEVIĆ, STEVAN: *Gradovi Srbije u slici i reči*. Beogradska knjiga, Beograd, 2010, 17. p.

²⁵ REISZIG EDE 1912. 15–16. pp.

²⁶ OLCHEVÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken*. A szerző sajátja. Nyomtatott Márkus Samu Könyvnyomdájában. Budapest, 1901, 105-107. pp., BÁNLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet hadtörténelme. 21. kötet. Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. II. A téli hadjárat Jellacsics bán betörésétől az osztrák támadó hadjárat megindításáig (1848. évi szeptember elejétől december közepéig). IX. fejezet. A bács-bánsági események a magyar csapatok kivonulásáig, 1849. január végéig*. Országos Széchényi Könyvtár. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2111.html> (Letöltés ideje: 2018. április 10.)

²⁷ REISZIG EDE 1912, 106. p.

Temesmiklós is lakott helyként volt ismert a török hódoltság végén, azonban a Bánság visszahódítása idején népessége kiveszett. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térkép két pusztát is kimutatott a területen, „*Veliki Nicolinz*” és „*Mali Nicolinz*” névvel. Az 1770-es évek elején adták át a határőrök számára, ekkor már román lakosság volt.²⁸ Az előbbiekben említett három település 1872/1873-ban – a Katonai Határőrvidék „polgárosításkor” – Temes vármegye Fehértemplomi járásának része lett. Temesmiklós magyarosított nevének előtagja utalt is erre a közigazgatási változásra.

Az egykoron a Német-Illír bánsági Ezred területén fekvő, de 1838-ban, illetve 1845-ben átsorolt települések többsége szerbek által volt lakott. Ezek a falvak Ferdinándfalva, Dolova, Ilonc, Kevedobra, Kismargita, valamint Számos, továbbá Deliblat, Dunadombó, Fürjes, Gajtás, Gálya, Homokszil, Izbiste, Párta és Temessziget voltak.

Ilonc és Kevedobra középkori eredetű helységek. Mindkét település túlélte a török hódoltság korát, de ekkor már jobbára pravoszláv vallású szerb lakosságuk volt.²⁹ Kismargita az 1717. évi kimutatás szerint már lakott település volt, azonban népessége idővel kiveszett. Szerb lakossága 1768-ban érkezett ide.³⁰ Dolova alapítása ugyancsak a 18. század második felében történt. A Német-bánsági Ezred szervezésekor létesítették. Szerb és román lakossága feltehetően 1768 körül telepedett le.³¹ Számot 1804-ben, Ferdinándfalvát 1817-ben létesítették. A többi településhez képest, viszonylag késői helységalapítások. Ferdinándfalvát (korábban „*Ferdin*”) a trónörökös, a későbbi V. (Habsburg) Ferdinánd magyar király (1835-1848) tiszteletére nevezték el. (A szerb lakosság körében még napjainkban is előfordul, hogy a „lótartással” magyarázzák a falu szerb nevének eredetét. A „ló” németül „Pferd”, a helyiek szerint ebből ered a falu régi, szerb neve, a „*Ferdin*”). Annyi bizonyos, hogy az első szerb lakosok – főképp más bánsági településekről –, 1818. május 1-én érkeztek a falu területére.

Az előbbiekben említett hat település 1872/1873-ban – a Katonai Határőrvidék „polgárosításkor” – Torontál vármegye része lett. Öt település az Alibunári, Dolova viszont a Pancsovai járás településévé vált.

Dunadombó (korábban „*Dubovác*”) középkori eredetű helység. Hajdan vára is volt.³² A település túlélte – az 1716 és 1718 között zajlott – a Bánság felszabadításáért vívott felszabadító háborút. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen lakott helyként szerepelt, akárcsak az 1761. évi hivatalos császári térképen. A Német-Illír bánsági Ezred szervezésekor, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) rendeletére rokkant, de munkaképes német katonák számára jelölték ki letelepedési helyként.³³ Az 1760-as

²⁸ REISZIG EDE: *Temes vármegye közséjei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfiai Társaság, 1914, 47., 52., 108. pp.

²⁹ REISZIG EDE 1912, 56. p., CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Keve vármegye*. Magyar Tudományos Akadémia, 1894, 352. p.

³⁰ REISZIG EDE 1912, 62. p.

³¹ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. HistóriaAntik Kiadó, Budapest, 2017/3, 15. p.

³² CSÁNKI DEZSŐ 1894, 252. p.

³³ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig). Tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre. I. kötet*. Nyomatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomdában. Temesvár, 1879, 47. p. Felix, Milleker: *Geschichte der Gemenide Banatski Karlovac (Karlsdorf) 1803–1934*. Verlag der Art. Anstalt J. E. Kirchner's Witwe, Wrschatz, 1934. 6., 7., 10., 57. pp.

évek második felében érkezett német katonák hamarosan elköltöztek innen, ekkor szerb granicsárok és családtagjaik vándortoltak ide.

Deliblát, Fürjes, Gajtás, Gálya, Homokszil, Izbiste, valamint Párta középkori eredetéről nincsenek biztos értesüléseink. A török hódoltság időszakát lakott helyként vészték át. Egyedül Párta népessége veszett ki a későbbiekben, ahová Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) rendeletére – feltehetően az 1760-as évek végén – szerb határőröket telepítettek.³⁴ A Deliblati-homokpuszta déli szélén fekvő Deliblátot a szerbek mellett ortodox vallású románok is lakták. Népességszáma főképp 1760/1770 körül – a betelepítések által – növekedett. Gálya története szinte megegyezik a környékbeli településekével. Azzal az eltéréssel, hogy – Dunadombóhoz hasonlóan – rokkant, de munkaképes német katonákat és családtagjaikat telepítette ide a császári adminisztráció.³⁵ A német lakosság hosszú távon sem tudott jelentősebb számban – a szerbség mellett – megmaradni. Ezáltal a helység egyre inkább elszerbesedett, különösen, miután a németek elvándoroltak a faluból.

Az előbbieken említett nyolc település – 1872/1873-ban – a Katonai Határőrvidék „polgárosításkor” Temes vármegye része lett. Deliblát, Dunadombó és Gálya a Kevevár-járás településeivé váltak. Fürjest, Gajtást, Homokszilt, Izbistét és Pártát ugyancsak Temes vármegyéhez, de a Fehértemplomi járásához csatolták.³⁶

4. Etnikai és felekezeti viszonyok a Német-Illír bánsági Ezred területén

Fényes Elek a Német-Illír bánsági Ezred népességének – az Illír-bánsági Zászlóalj lakosságával értendő – felekezeti és nemzetiségi hovatartozását is közölte az 1840-ben megjelent munkájában. Eszerint az említett területen „*lakik 125,191 lélek, kik közt 19,011 romai katolikus, 96,252 nem egyesült óhitű, 7200 evangélikus, 2582 református, 146 zsidó. Nyelvükre nézve: 63,411 rácz, 4680 tót, 2200 horvát, 36,125 oláh, 15,213 német, 3024 magyar, 392 görög, cigány, 'st.b., 146 zsidó.*”³⁷

A nem egyesült „óhitűek” alatt többségében a szerbeket és a románokat kell érteni. A második legjelentősebb felekezet a római katolikus volt, ahová jobbra a németek, illetve kisebb számban a magyarok és a horvátok értendők. A viszonylag nagyobb számú ágostai hitvallású evangélikus közösséget jórészt Homokos német lakossága, illetve Antalfalva, Nagylajosfalva, valamint Újsándorfalva szlováksága alkotta. A református közösséget jobbra Torontálvásárhely magyarsága képviselte.

³⁴ REISZIG EDE 1914, 89. p.

³⁵ REISZIG EDE 1914, 52–53. pp., SZENTKLÁRAY JENŐ 1879, 47. p.

³⁶ 1873. évi XXVII. törvénycikk, a bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárosításának törvénybe iktatásáról és a polgárosítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről. Wolters Kluwer, Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87300027>.TV (Letöltés ideje: 2018. július 31.)

³⁷ FÉNYES ELEK 1840, 200. p.

III.

1. A Német-bánsági Ezred közigazgatása

Az 1845. évi közigazgatási változtatások értelmében az immáron Német-bánsági Ezred nevű határőrvidéki terület településeinek száma 31 helysége csökkent. Ezek közé értve az Ezred székhelyét, Pancsova városát is. A Katonai Határőrvidék „polgárosításáig” – 1872/1873-ig – a Német-bánsági Ezred közigazgatása jelentősebb változásokat nem mutatott.

A Német-bánsági Ezred – akárcsak a Szerb-, illetve a Román-bánsági Ezredek – tizenkét századra, továbbá az Ezred székhelyére, Pancsova városára tagolódott.

Szentkláray Jenő szerint a Német-bánsági Ezred területe – az 1845. évi közigazgatási átszervezés után – 42,35 négyzetmérföld (2 438 km²)³⁸ volt. A tőle keletre elhelyezkedő Szerb-bánsági Ezredé 43 (2 475 km²), a legkeletebbre fekvő Román-bánsági Ezred területe pedig 60,06 négyzetmérföldet (3 457,5 km²) tett ki.³⁹

Böhm Lénárt szerint a Német-bánsági Ezred területe 42,3 négyzetmérföldet (2 435 km²) tett ki. Lakosainak száma 86 021 fő volt. A Szerb-bánsági Ezred területe 43,7 négyzetmérföldet (2 516 km²) számlált. Területén 80 444 fő élt. A legnagyobb kiterjedésű a Román-bánsági Ezred volt, amelynek területe 60,6 négyzetmérföldet (3 489 km²) tett ki. Területén 85 274 fő élt. Böhm Lénárt megadja továbbá a Német-bánsági Ezred székvárosának, Pancsovának a területét is, amely 1,55 négyzetmérföld (89 km²) volt. A városban 12 045 fő élt. A Szerb-bánsági Ezred központjának, Fehértemplom (Бела Црква / Bela Crkva) területe 0,6434 négyzetmérföld (37 km²) volt. Lakosainak száma pedig 6 252 fő.⁴⁰ (A három Ezred főhadparancsnoksága, a Bánság fővárosában, Temes vármegye székhelyén, Temesváron (Timișoara) volt.)

A Német-bánsági Ezred területén – a „*Határ állomások a Német Bánsági Határezred területén*” című, 1864-ben kiadott térképen – a következő századok léteztek:⁴¹

1. A perlaszi század; települései: Perlasz, Farkasdin (Farkasd), Leopoldova (Csenta),
2. A tomasováci század; települései: Tomasovác (Tamáslaka), Botos, Orlovat (Orlód),
3. Az opovai század; települései: Opova (Ópáva), Baranda,
4. A glogoni század; települései: Glogon (Galagonyás), Óborcsa, Ovča (Bárányos), Sefkerin (Szekerény),
5. A szakulai század; települései: Szakula (Torontálsziget), Idvor (Torontáludvar),
6. Az uzdini század; települései: Uzdin (Újözora), Jarkovác (Árkod),

³⁸ A km²-ben kifejezett adatok az osztrák négyzetmérföld alapulvételével értendők. Egy osztrák négyzetmérföld = 57,567 km². GHIMESY LÁSZLÓ: *Ami a történelemkönyvekből nagyon sokszor hiányzik, de ismer-nünk kellene*. Erdészeti Lapok CXLI. évfolyam, 11. szám, 2006. november, 396. p.

³⁹ SZENTKLÁRAY JENŐ 1879, 68. p.

⁴⁰ BÖHM LÉNÁRT: *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme. II. kötet*. Emich Gusztáv Tulajdona, Pest, 1867, 377. p.

⁴¹ „*Carte des k. k. deutschbanater Gräntz-Regiments-Bezirk mit Namen u. Eintheilung der Cordonposten*”, – „*Határ állomások a Német Bánsági Határezred területén*”, 1864, Adatbázis forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum. *Hungaricana, Kögyűjteményi Portál*: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/24592/> (Letöltés ideje: 2018. augusztus 1.)

7. A kovačicai század; települései: Kovačica (Antalfalva), Debeljača (Torontálvásárhely), Ludwigsdorf, más néven Padina (Nagylajosfalva),
8. A crepajai század; települései: Crepaja (Cserépalja), Jabuka (Torontálalmás),
9. A neudorfi század; települései: Neudorf, más néven Novo Selo (Révaújfalu), Franzfeld (Ferenchalom),
10. A sztarcsovai század; települései: Sztarcsova (Tárcsó), Bavanište (Homokbálványos) (Korábban Sztarcsova a homoliczi század része volt.),
11. A homoliczi század; települése: Homolicz (Omlód), Bresztovác (Beresztóc),
12. A kubini század; települései: Kubin (Kevevára), Ostrova (Temessziget), Plošic (Kevepallós), továbbá a Német-bánsági Ezred székhelye („Gränzcommunität”): Pancsova.

2. A Német-bánsági Ezred települései nemzetiség és felekezet szerint

2. 1. Az első század települései

A Német-bánsági Ezred első századának területén három helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Perlasz, továbbá Farkasdin (Farkasd) és Leopoldova (Csenta).

Perlasz (németül: Perlas, románul: Perlas, szerbül: Перлез / Perlez) az 1717. évi kincstári összeírás idején egy 30 lakott házból álló helység volt. Akkoriban „Szige” névvel jelölték a kimutatásban. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is megtalálható a lakott helyek között. E helység közelében erődítést emeltek, melyet „Sáncz”-nak neveztek el. Az 1761. évi katonai térkép ezt a tényt már jelölte is. Gróf Francesco de Paula Ramond Villana-Perlas de Rialpo (1704-1773), a temesvári kincstári tartományi igazgatóság elnöke (1753-1769), 1752 után a „Sáncz” alján új helységet telepített, amely róla a „Perlasz” nevet nyerte. Első lakosai a Tisza és a Maros folyók vidékéről beköltözött szerbek voltak. A település 1767-ben, a Német-Illír Határőrezred kialakításakor századszékhellyé vált. Az 1775 és 1778 közötti években az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Kerületből” további szerb határőrök és családtagjaik költöztek a helységbe. Az 1787-1791 között zajlott orosz-osztrák-török háború kitörésekor a császári sereg egyik hadosztályának székhelye lett.⁴²

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején a szerbek egyik megerősített tábora itt húzódott, ezért többször is öldöklő csaták színhelye volt a település és környéke.

Perlasz alapvetően pravoszláv vallású szerbek által lakott település, de kisebb számú német, horvát, illetve magyar közösség is él(t) itt. Erre utal, hogy a településen egy szerb ortodox (1750) és egy római katolikus templom (1777) is áll.⁴³

Farkasd (németül: Farkasdhin, románul: Fărcășdia, illetve Farcaș, szerbül: Фаркашдин / Farkašdin) az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen – „Vorkasdin” néven –, mint lakatlan terület volt feltüntetve. Közel fél évszázad múlva, 1770-ben a bánsági Katonai Határőrvidék területének megnagyobbítása alkalmával a szerb határ-

⁴² REISZIG EDE 1912, 105–106. pp.

⁴³ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Nagybacsai járásában*. HistóriaAntik Kiadó, Budapest, 2017/2, 62–65. pp.

öröknek és családtagjaiknak adták át. Hosszú ideig „Farkasdin” volt a helység neve. Lakosai túlnyomórészt pravoszláv felekezetű szerbek.⁴⁴

Csenta (németül: Tschenta, románul: Centa, illetve Țenta, szerbül: Чента / Čenta) – eredeti nevén „Czentha” – a 18. század derekán létesült. Első szerb lakosai 1753-ban az idevándorló tiszai és marosi határőrökből és családtagjaikból kerültek ki. A megtelepedett szerbek a falu nevét – 1760-ban – megváltoztatták, új neve „Leopoldova” lett. (Feltehetően Mária Terézia egyik fiáról, Lipótról nevezték el, aki 1790 és 1792 között, II. Lipót néven magyar király is volt.) A 18. század második felében – 1768 és 1770 között – újabb szerb határőr családok telepedtek le a faluban. Őket további betelepülők követték, előbb az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Kerületből” (1775-1778), illetve utóbb Écskáról (1802) is. Lakosai döntő többségükben pravoszláv felekezetű szerbek.⁴⁵

A Farkason, illetve a Csentán álló barokk stílusú, pravoszláv templomokat a 19. század első felében építették a 18. századi régi templomok helyén.

1. táblázat

Az első század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Izraelita	Egyéb
Perlasz	554	3 553	780	2 773	–	–	–	–
Csenta	285	2 406	–	2 403	–	–	–	3
Farkasd	224	1 964	4	1 960	–	–	–	–
Összesen	1 063	7 923	784	7 136	–	–	–	3

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 215. p.

2. 2. A második század települései

A Német-bánsági Ezred második századának területén három helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Tomaševac (Tamáslaka), továbbá Botos (Bótos) és Orlovát (Orlód).

Tamáslaka (németül: Tomaschewatz, románul: Tomașevăț, szerbül: Томашевац / Tomaševac) török hódoltságot megelőző időszakáról nincsenek biztos értesüléseink. A középkorban feltehetően két település állt a területén, erre a feltárt templomromok utalnak. A török hódoltság időszakát átvészelte a falu. Az 1717. évi kincstári összeírásban – „Tomaschoviz” néven – 20 lakott házzal rendelkezett. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is lakott helyként tüntették fel. A kamara 1760 körül a Tiszai és a Marosi Határőrvidékről – annak felosztása után – elvándorolt szerb határőröknek és családjaiknak engedte át új letelepedési helyül. Majd 1767-től a Német-Illír bánsági Ezredhez tartozott és annak egyik századszékhelye lett. Az orosz-osztrák-török háború idején

⁴⁴ REISZIG EDE 1912, 46. p., GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 18–19. pp.

⁴⁵ REISZIG EDE 1912, 36. p., GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásában*. HistóriaAntik Kiadó, Budapest, 2017/1, 14–15. pp.

(1787-1791), az 1788. évi hadjáratkor itt csapott össze az osztrák és a török sereg. A csata a törökök győzelmével végződött.⁴⁶ Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején – akárcsak Perlasz és Alibunár – a szerbek egyik megerősített táborának számított. A helység pravoszláv szerbek által lakott falu. Barokk stílusú, szerb ortodox templomuk a 19. század elejéről származik.⁴⁷

Bótos (németül: Botosch, románul: Botoș, szerbül: Ботос / Botoš) a török hódoltság idején már létezett. Az 1717. évi kincstári összeírás – „*Botosch*” alakban – lakott helyként említette a falut, ahol 40 lakóház állt. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is lakott helyként tüntették fel. A településen feltehetően már ekkor szerbek éltek, akik 1752-ben újabb utánpótlást kaptak további szerb határőrök és családtagjaik személyében. Később, 1768 és 1770 között, a Német-Illyr Határőrezred szervezésekor, a Tisza folyó mellől újabb szerb határőrcsaládok telepedtek le a községben.⁴⁸ Lakói jobbra pravoszláv vallású szerbek. Barokk stílusú, szerb ortodox templomuk 1783-ból származik.⁴⁹

Orlód (németül: Orlowat, románul: Orlova, szerbül: Орловат / Orlovat) már a török hódoltság idején is létezett. Még 1697 és 1698 között szentendrei szerbek telepedtek le itt. Az 1717. évi kincstári összeírásban – „*Horlebach*” néven – a lakott helységek között szerepelt, 30 házzal. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között jelölték. Reiszig Ede szerint: „*1761-ben Orlovath néven, már népes helység volt. [...] 1848 őszén Kiss Ernő ezredes előőrsei szállották meg a községet.*”⁵⁰ Orlód többségében pravoszláv vallású szerbek által lakott falu. Első szerb pravoszláv templomot még a 18. században építették, a napjainkban is látható „újabb” ortodox templom pedig 1927-ből származik.⁵¹

2. táblázat:

A második század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Israelita	Egyéb
Tamászlaka	364	2 571	102	2 465	4	–	–	–
Botos	427	2 879	39	2 840	–	–	–	–
Orlód	279	2 008	51	1 957	–	–	–	–
Összesen	1 070	7 458	192	7 262	4	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 212., 215. pp.

⁴⁶ REISZIG EDE 1912, 116, 121. pp., BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2111.html> (2017. július 31.)

⁴⁷ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 25–27. pp.

⁴⁸ REISZIG EDE 1912, 33. p.

⁴⁹ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/2, 20–21. pp.

⁵⁰ REISZIG EDE 1912, 100–101. pp.

⁵¹ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/2, 60–61. pp.

2. 3. A harmadik század települései

A Német-bánsági Ezred harmadik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Oppova (Ópáva), továbbá Baranda.

Ópáva (németül: Opowa, illetve Königsdorf, románul: Opava, szerbül: Опова / Opovo) a török hódoltság idején már létezett. Első lakói szerbek voltak, akik 1672 és 1690 között már itt éltek. Az 1717. évi kincstári összeírás idején mindössze három lakott ház állt a településen. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott hely volt. Később, a 18. század második felében, 1769-ben két részre osztották: „Zsélyci” és „Kaljuga” nevű településrészekre. Az utóbbi részen a németek és magyarok telepedtek le. Ópáva 1767-től a Német-Illyr bánsági Ezred területéhez tartozott és annak egyik századszékhelye lett. Az 1788. évi török hadjárat idején itt vesztett csatát az osztrák hadsereg a törökökkel szemben. A későbbiekben, 1789-ben németek, majd 1810-ben horvátok telepedtek le a faluban. Ennek ellenére a település megmaradt pravoszláv szerb többségűnek. A barokk stílusú, szerb ortodox templom 1770-ből származik. A németek és horvátok római katolikus templomát még 1766-ban építették.

A kincstári réti pusztákon a 19. század közepén alapították Albrechtsdorf és Königsdorf helységeket, azonban az 1874 és 1876 közötti jelentős dunai árvizek elsöpörték őket. Zömében római katolikus, ortodox és evangélikus lakosságuk volt. Területük Ópáva része lett.

Baranda (németül: Baranda, románul: Băranda, szerbül: Баранда / Baranda) feltehetően középkori eredetű helység. Pesty Frigyes az egykor Keve vármegyéhez tartozó „Berend” településsel azonosította. A település több középkori birtokosáról maradt ránk adat. A falu a török időben elpusztulhatott. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen lakatlan helyként volt feltüntetve. Majd, 1768-ban, a Német-Illyr bánsági Ezred szervezésekor szerb határőrök vették birtokukba. Néhány évvel később – 1775 és 1778 között – további szerb családok költöztek a faluba az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” területéről. A szerbek „újabb” építésű, barokk stílusú, pravoszláv temploma 1814-ből származik.⁵²

3. táblázat

A harmadik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Ópáva	408	3 712	850	2 860	2	–	–	–
Baranda	304	2 121	22	2 099	–	–	–	–
Összesen	712	5 833	872	4 959	2	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, Budapest, 2005, 215. p.

⁵² GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 12–13. pp.

2. 4. A negyedik század települései

A Német-bánsági Ezred negyedik századának területén négy helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Glogon (Galagonyás), továbbá Ovča (Bárányos), Óborcsa, Sefkerin (Szekerény).

Galagonyás (németül: Glogau, románul: Glogoni, szerbül: Глогоњ / Glogonj) magyar, német, román és szerb neve a szláv „glog” szóból eredeztethető, amely magyarul a „galagonya” nevű növényre utal. A helység középkori múltjáról Reiszig Ede a következőket írta: *„A hagyomány szerint Mátyás király uralkodása alatt e falu határában Maczedóniai Dóczy, Kinizsi Pál egyik alvezére, egy több száz fogollyal és zsákmánnyal visszatérő török csapatot, midőn az a községtől délnyugatra fekvő réten átvonult, hogy Borcsa táján a Dunán átkelve, Szerbiába nyomuljon, megtámadott, a törököket szétverte és a foglyokat kiszabadította. Ez az összeütközés valószínűleg a község határához tartozó „Vizesrétek” nevű dűlőben történt, a mit az itt talált leletek is igazolni látszanak.”*⁵³ Galagonyást a török hódoltság idején szerbek szállták meg, akiket még a török hódoltság végén készült 1717. évi kincstári összeírás is itt talált. Ekkor 10 lakott ház állt a faluban. A következő években azonban teljesen elpusztult, mert az 1723/1725. évi Mercy-féle térképen „Glogonska” néven, már a lakatlan helyek között található. A Német-Illír bánsági Ezred szervezésekor, 1767-ben a Katonai Határőrvidékhez csatolták és az egyik század székhelye lett. A helység hamarosan, 1774-ben német és szerb települőkkel gyarapodott. A falu fejlődését azonban az 1788. évi török hadjárat megakasztotta, ugyanis a török sereg betört a községbe, felgyújtotta és kirabolta azt, a lakosságot, pedig lemészárolta. A legyilkoltakat a község déli oldalán, a Temes folyó régi medre mellett közös sírba temették. Ekkor veszett ki a szerbség a faluból, és vált a település németajkúvá.⁵⁴ Ugyanakkor jelentősebb számú ortodox vallású román népesség is lakta.⁵⁵ A településen egykor élő római katolikus németek a 18. század végén építették az „új” római katolikus templomot, miután a régi az 1788. évi török betörést igencsak „megszenvetde”.⁵⁶ A római katolikus templom mellett a településen a románságnak is van egy ortodox temploma, illetve a szerbség is épített – a közelmúltban – egy pravoszláv templomot magának.

Bárányos (németül: Gisellenhain, románul: Ofcea, illetve Ovcea, szerbül: Овча / Ovča) középkori eredetéről nincsenek biztos információink. Ezért Bárányos „első biztos” írásos említése – „Offza” alakban – az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen történt, ekkor már biztosan lakott település volt. Az 1717. évi katonai összeírásban a település neve még nem szerepelt. A Német-Illír bánsági Ezred területének megnagyobbítása alkalmával, 1773-ban a Katonai Határőrvidékhez csatolták. A helység szerepet kapott az 1787-ben kitört orosz-osztrák-török háborúban is, amelyben – az oroszok oldalán – a Habsburg Birodalom is részt vett. Ekkor a falu és környéke az osztrák katonaság egyik felvonulási területe lett. Magyarosított nevét 1888-ban nyerte. A helység földrajzi fekvése miatt sokat szenvedett a Duna folyam kiöntéseitől.⁵⁷ Bárányos a románság egyik legnyugatibb települése a Bánság területén, azonban pontos értesüléseink nincse-

⁵³ REISZIG EDE 1912, 49. p.

⁵⁴ REISZIG EDE 1912, 49. p.

⁵⁵ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 23-26. pp.

⁵⁶ LANG, FRANZ: *Mit uns in Glogonj 1767-1945*. Eigenverlag (Druckerei Murr), Karlsruhe 1990, 112. p.

⁵⁷ REISZIG EDE 1912, 22. p.

nek arról, hogy mikor telepedtek le a faluban. Bizonyos román források szerint a román pásztorok már a török hódoltság időszakában történt elnéptelenedés előtt megjelentek a helység területén.⁵⁸ A település – korábban – jobbra ortodox románok által lakott falu volt. Ortodox templomuk is állt a településen.

Korábban Bárányos területén egy másik települést is alapítottak. A jobbra római katolikus németek által lakott Gisellenhain falut a Duna folyam áradásai mosták el. Területét Bárányosba olvasztották.

Borcsa (németül: Bortscha, románul: Borcea, szerbül: Борча / Borča) már a török hódoltság idején létezett. Az 1717. évi kincstári összeírás idején harminc lakott ház állt a településen. Az 1723/1725. évi Mercy-féle térképen – „Borza” alakban – szerepelt a lakott helyek között. A bánsági Katonai Határőrvidék területének kiterjesztésekor, 1773-ban, a Német-Illyr bánsági Ezred területéhez csatolták. Kevéssel 1773 után Borcsa mellett új telepet létesítettek, amelyet Újborcsának neveztek el, a régi helységet pedig Óborcsának hívták. Amikor II. József (1780-1790) seregeit az orosz-osztrák-török háború (1787-1791) kitörése után a határszéleken felállította, Újborcsa hadászati központtá vált.⁵⁹ Óborcsa többnyire pravoszláv szerbek által lakott falu volt. Pravoszláv templomuk a 18. század utolsó évtizedéből származik.

Szekerény (németül: Sefkerin, románul: Sechereni, illetve Sefcherin, Zevcherin, szerbül: Сефкерин / Sefkerin) már a török hódoltság idején is lakott helynek számított. Az 1717. évi kincstári összeírásban 27 lakott ház állt a településen. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is lakott helyként tüntették fel. Lakosai már ekkor szerbek voltak. Mária Terézia magyar királynő (1740-1780) rendeletére 1765 és 1768 között rokkant német katonákat és családtagjaikat telepítették le a faluban, ekkor a szerbek nagyobb hányada elköltözött. Az 1775 és 1778 közötti években újabb szerb határőrcsaládok költöztek ide, ekkor ismét a szerb népcsoport lett a domináns népelem. A szerbség jórészt az egykori Tiszai, illetve Marosi Határőrvidékről érkezett, de szép számmal jöttek az ún. „Nagyikikindai Kiváltságos Kerület” területéről is. A falut – az orosz-osztrák-török háború idején (1787-1791) – 1788-ban a török sereg elpusztította. A helység többségében pravoszláv szerbek által lakott. Barokk stílusú, szerb ortodox templomuk a 18. század második feléből származik.⁶⁰

4. táblázat

A negyedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Izraelita	Egyéb
Galagonyás	393	2 749	2 020	729	–	–	–	–
Bárányos	172	1 580	–	1 580	–	–	–	–
Borcsa	146	1 049	108	941	–	–	–	–
Szekerény	345	2 786	42	2 740	4	–	–	–
Összesen	1 056	8 164	2 170	5 990	4	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 216. p.

⁵⁸ DOBRESCU, IOAN FLORENTIN – NICOLETA, LAURA: *Românii din Serbia*. In: *Geopolitica*, 2005, 1. szám, 85. p.

⁵⁹ REISZIG EDE 1912, 33. p.

⁶⁰ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 39–40. pp.

2. 5. Az ötödik század települései

A Német-bánsági Ezred ötödik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Szakula (Torontálsziget), továbbá Idvor (Torontáludvar).

Torontálsziget (németül: Sakule, románul: Sacula, szerbül: Сакуле / Sakule) feltehetően már a középkorban is létezett, de erre vonatkozóan nincsenek írásos bizonyítékok. Reiszig Ede a következőket jegyezte meg: „Vannak, a kik a Truntály dűlőről azt tartják, hogy itt vár lett volna és itt lett volna a vármegye székhelye is s hogy a megye innen nyerte volna nevét, ezt azonban semmiféle okleveles adat nem igazolja. Igaz, hogy az itt felszínre kerülő leletek és épületnyomok szerint itt valaha valamely ősrégi telep lehetett, de hogy mi volt, azt megállapítani egyelőre nem lehet. A török hódoltság idején viszont már minden bizonnyal létezett a falu.”⁶¹ Az 1717. évi kincstári összeírásban – „Szakugla” néven – 12 lakott házzal szerepelt és az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között találjuk. A 18. század második felében, 1767 óta „Szakula” a Német-Illyr bánsági Ezredhez tartozott és annak egyik századszékhelye lett. Az 1775 és 1778. években az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” területéről érkezett, újabb szerb családok telepedtek le a faluban. Magyarosított nevét – akárcsak több, egykori határőr-település – 1888-ban kapta. Torontálsziget jobbára pravoszláv vallású szerbek által lakott falu. Barokk stílusú, szerb ortodox templomát a 19. század első felében építették.⁶²

Torontáludvar (németül: Idwor, románul: Idvor, szerbül: Идвор / Idvor) már a török hódoltság idején létezett. A török kiűzésének időszakában, 1717-ben, a kincstári összeírás négy lakott házat regisztrált a településen. Ezt követően elnéptelenedhetett, mivel az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen lakatlan helyként volt feltüntetve. A falu újranépesítése 1753-ban történt, amikor a megszüntetett Tiszai és Marosi Határőrvidékek területéről szerb határőrök és családtagjaik telepedtek le itt. Később is érkeztek szerb betelepülők, előbb 1768 és 1770 között, majd pedig 1775 és 1778 között, az ún. „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” területéről. A helység jobbára pravoszláv szerbek által lakott. Barokk stílusú, szerb ortodox templomukat a 19. század elején építették.⁶³

5. táblázat

Az ötödik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Torontálsziget	324	2 620	58	2 560	–	–	2	–
Torontáludvar	289	2 073	26	2 047	–	–	–	–
Összesen	613	4 693	84	4 607	–	–	2	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 215. p.

⁶¹ REISZIG EDE 1912, 126. p.

⁶² GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 28–29. pp.

⁶³ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 30–31. pp.

2. 6. A hatodik század települései

A Német-bánsági Ezred hatodik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Uzdin (Újozora), továbbá Jarkovác (Árkod).

Újozora (németül: Uzdin, románul: Uzdâni, szerbül: Уздин / Uzdin) az 1700-as évek második felében létesült. Ezt megelőzően két pusztából – „*Veliky-Uzdin*” és „*Mal-Uzdin*” – állt. A két pusztát a 18. század derekán a Dél-magyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bérelte. Ezt követően már lakott volt a település, ahová románok telepedtek le. Majd 1767-ben, a Német-Illír bánsági Ezred létrehozását követően, annak egyik századszékhelye lett. Az 1788. esztendőben – az orosz-osztrák-török háború (1787-1791) idején – nagy összecsapás volt itt a Magyarországra törő törökök és az őket a botosi táborból idáig üldöző császáriak között. A császáriak a török szpáhik jelentős részét megölték. Később sem volt fegyvercsörgéstől mentes a vidék. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején „*1848 őszén egy portyázó honvédcsoport támadta meg a falut, s lakosságát kiűzte. 1849. május 7-én Perczel Mór honvédtábornok 5 000 emberrel és 17 ágyúval a Puffer ezredes vezérlete alatt álló 7 000 szerb felkelőn fényes győzelmet aratott itt, mely alkalommal mintegy ezren kerültek a honvédek fogságába.*”⁶⁴ Újozora többségében ortodox románok által lakott falu. Barokk stílusú, román ortodox templomukat 1801-ben építették.

Árkod (németül: Jarkovatz, románul: Iarcovăț, szerbül: Јарковац / Jarkovac) települést már a török hódoltság idején is létezett. Első lakosai szerbek voltak. A török kiűzésének időszakában, 1717-ben – „*Jankováz*” néven – szerepelt a kincstári összeírásban, 14 lakott házzal. Majd az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között tüntették fel. Az osztrák adminisztráció 1768 és 1770 között a bánsági Katonai Hátőrvidék szervezésekor, a Német-Illír bánsági Ezred területéhez sorolta.⁶⁵ Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején, 1848. december 15-én éjjel rendkívül heves harc bontakozott ki a falu birtoklásáért a magyarok és a szerbek között. Damjanich János (1804-1849) honvéd alezredes (később tábornok) seregével még 1848. december 14-én bevonult a községbe, a szerb lakosság látszólag barátsággal fogadta a magyarokat. Azonban a helybeliek titokban értesítették a Tamáslakán állomásozó szerb felkelőket. A Stevan Petrović Knicanin (1807-1855) által vezetett szerb sereg éjszaka megrohanta a falut, de a honvédek véres harcok árán viaszorították őket. Közel 300 honvéd halt meg, de a szerb felkelők soraiban még nagyobb volt a veszteség, közel 700 fő. Másnap a magyar honvédsereg megtorolván a sérelmet az áruló falu lakosságán, az egész falu népességét – a gyermekek kivételével – felkoncolták, a helységet pedig felgyújtották.⁶⁶ A falu jobbára pravoszláv szerbek által lakott, akik „újabb” ortodox templomukat az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc után – 1850-ben – építették fel.

⁶⁴ REISZIG EDE 1912, 133. p.

⁶⁵ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 10–11. pp.

⁶⁶ REISZIG EDE 1912, 20–21. pp.

7. táblázat

A hatodik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Újözora	619	5 329	84	5 245	–	–	–	–
Arkod	345	2 373	31	2 342	–	–	–	–
Összesen	964	7 702	115	7 587	–	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 215. p.

2. 7. A hetedik század települései

A Német-bánsági Ezred hetedik századának területén három helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Kovačica (Antalfalva), Debeljača (Torontálvásárhely), valamint Ludwigsdorf, más néven Padina (Nagylajosfalva).

Antalfalvát (németül: Kowatschitz, románul: Covăcița, szerbül: Ковачица / Kovačica, szlovákul: Kovačica) a 18. század közepén alapították. A Tiszai és Marosi Határőrvidék felosztása (1751) után határőrségi települők szállták meg, akik szerbek lehettek. Majd 1767-ben, a Német-Illír bánsági Ezred megalakításával annak egyik század-székhelye lett. A helység életében új korszak kezdődött, amikor 1801 és 1803 között a felvidéki Árva és Trencsén, valamint az alföldi Békés vármegyéből ágostai hitvallású evangélikus szlovákok költöztek a faluba.⁶⁷ Evangélikus templomuk 1828-ban készült el.

Nagylajosfalva (németül: Ludwigsdorf, románul: Padina, szerbül: Падина / Padina, szlovákul: Padina) „újabb” alapítású település. Létesítését még 1804-ben határozták el, majd 1806-ban telepedtek le a faluban az első – jobbra felvidéki – szlovák lakosok. Eredeti neve „*Padina*” volt, majd 1808. június 6-án kelt rendelettel a község neve „*Ludwigsdorf*” lett. A falu alapítását, illetve megmaradását a vízhiány jelentősen megnehezítette. A lakosság körében először csak néhány család, majd – 1814-ben – az egész falu lakossága kérelmezte, hogy elhagyhassa a települést és máshol telepedhessen le. A helység lakói végül maradtak, ugyanakkor jelentős kútforrásokba kezdtek. Reiszig Ede szerint a térség legmélyebb kútjai ebben a faluban voltak.⁶⁸ A falu – akárcsak Antalfalva – többnyire ágostai hitvallású evangélikus szlovákok által lakott. Evangélikus templomuk építést 1839-ben fejezték be.

Torontálvásárhely, illetve Debellács (németül: Debeljatscha, szerbül: Дебелџача / Debeljača) eredeti neve „*Develák*” volt, később „*Debelják*”, illetve „*Debeljácska*”. A falu első lakói szerb határőrök, illetve családtagjaik voltak, akiknek – 1766-ban – a kamara engedélyezte az itt történő letelepedést. A szerbek azonban néhány év múlva már elköltöztek innen és a község 1783-ban ismét pusztává lett. Majd „*1794-ben Hódmezővásárhelyről, Szentendréről, Gyomárról és Makórról 250 református magyar család érkezett ide.*”⁶⁹ A református templomot a 19. század első felében építették.

⁶⁷ Kovačica 1802-2002. *Zbornik prác pri dvestoročnici mesta*, Bački Petrovac: ASR Kultúra, 2002, 688 p.

⁶⁸ BABIAK, JÁN: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem (II)*. Novi Sad: Hlas Eudu 1996, 10–26. pp.

⁶⁹ Az idézetben „Mária Terézia telepítését” fenntartásokkal kell kezelnünk, mert az uralkodónő 1780. november 29-én meghalt. Vagy az évszám vagy a telepítő személy nem pontos. Az idézet forrása: KABÓK ERIKA:

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc is jelentős problémát okozott a magyar falunak, mivel „szigetet” alkotott a szerb „tengerben”. A falu lakói jóformán a megmaradásért küzdöttek. 1848. szeptember 8-án Stevan Petrović Knićanin (1807-1855) a szerb önkéntesek vezére megtámadta embereivel a helységet, amelynek lakossága a túlerő elől elmenekült. A szerbek az üresen talált falut felgyújtották, a református templomot kifosztották és még a harangokat is elvitték, amelyek közül az egyik 1851-ben került vissza Szerbiából. Az elmenekült magyarok csak 1849. november havában tértek ismét vissza és építették fel településüket. A helység magyarosított nevét 1888-ban nyerte.

A falu híres volt vásáraitól, amelyeket évente előbb háromszor, majd négyszer tartottak. A vásárok három-négy napig is eltartottak és főleg lovat, tehenet adtak-vettek.⁷⁰

7. táblázat

A hetedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Israelita	Egyéb
Antalfalva	383	3 160	55	15	3 063	6	21	–
Nagylajosfalva	400	3 733	30	3	3 694	–	6	–
Torontál-vásárhely	483	3 103	80	11	10	2 988	14	–
Összesen	1 266	9 996	165	29	6 767	2 994	41	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, Budapest, 2005, 216. p.

2. 8. A nyolcadik század települései

A Német-bánsági Ezred nyolcadik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Crepaja (Cserépalja), továbbá Jabuka (Torontálalmás).

Cserépalja (németül: Czrepaja, románul: Cerepalia, szerbül: Црепaja / Crepaja) már a török hódoltság alatt is létezett, azonban korábbi múltjáról már nincsenek pontos információink. A török korszak végére a település elnéptelenedett. A helységet 1750-től kezdve a Dél-magyarországi bérlők társasága bérelte, mint „*Mala Czrepaja*” és „*Welika Czrepaja*” nevű pusztákat.⁷¹ A falu újranépesítése báró Engelshofen Ferencz Lipót altábornagy, bánsági kormányzó (1740-1753) nevéhez fűződik, aki 1752-ben száz szerb határőr családot telepített ide. A Német-Illír bánsági Ezred megalakításával, 1767-ben, annak egyik századszékhelye lett. A településre 1774-ben újabb szerb határőrök és családjaik költöztek be, főképp Pancsováról (Панчево / Pančevo), Keveváról (Ковин

A magyar gyerekek „visszatértek”. In: FODOR ISTVÁN (szerk.): *Szörványlétben II. Magyar Szó, Újvidék*, 2017, 210. p.

⁷⁰ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 32–35. pp.

⁷¹ REISZIG EDE 1912, 36. p.

/ Kovin), illetve Homokbálványosról (Баваниште / Bavanište).⁷² A falu lakosai többségükben pravoszláv vallású szerbek voltak. Barokk stílusú, „új”, szerb ortodox templomukat 1822-ben építették.⁷³

Torontálalmás (németül: Apfeldorf, illetve Appeldorf, románul: Iabuca, szerbül: Јабукa / Jabuka) feltehetően középkori eredettel rendelkezik. A mai településre még a török hódoltság alatt szerb halászok települtek le. Ők találták itt – a hagyomány szerint – azt a terebélyes almafát, amelyről a falut elnevezték. Az 1717. évi kincstári összeírás szerint 15 lakott ház állt a faluban. A települést – mint lakott helyet – az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen is feltüntették. Mária Terézia magyar királynő (1740-1780) rokkant német katonákat és családtagjaikat telepített le a faluba, de a németek már 1765 körül annyira megsaporodtak, hogy a településen nem találtak helyet maguknak. Ezért többen elvándoroltak a faluból. Az orosz-osztrák-török háború idején (1787-1791) a török betörés hírére a német lakosok egy része a Bácskába menekült, később visszatértek, de szomorúan tapasztalták, hogy a törökök felperzselték a községet, amely a római katolikus templommal egyetemben leégett. A helység – 1888-ban – az „*Almás*” nevet nyerte el, később, 1890 után lett „*Torontálalmás*” a település neve.⁷⁴ A helység többnyire római katolikus vallású németek által lakott falu volt. A németek mellett egy kisebb román közösség is élt. A településen a németek – egymást követően – három római katolikus templomot is építették, ma már egyiknek sincs nyoma.⁷⁵

8. táblázat

A nyolcadik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Izraelita	Egyéb
Cserépalja	575	4 783	73	4 703	7	–	–	–
Torontálalmás	355	3 054	2 692	362		–	–	–
Összesen	930	7 837	2 765	5 065	7	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 216. p.

2. 9. A kilencedik század települései

A Német-bánsági Ezred kilencedik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Neudorf, más néven Novo Selo (Révaújfalu), továbbá Franzfeld (Ferenchalom).

Révaújfalu (németül: Banater Neudorf, illetve Neudorf, románul: Satu Nou, szerbül: Банатско Ново Село / Banatsko Novo Selo) középkori eredettel büszkélkedhet. Nevét fel-

⁷² REISZIG EDE 1912, 36. p.

⁷³ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/1, 16–17. pp.

⁷⁴ REISZIG EDE 1912, 124–125. pp.

⁷⁵ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 44–46. pp.

tehetően – a 14. században – első ismert birtokosáról, Révai Illés fiáról, Miklósról nyerte. A település a török hódoltság alatt elpusztult. Újfalut csak 1765-ben telepítették újra. Carl Samuel Neumann Edler von Buchholt (1722-1782) lippai sótári tiszt, a későbbi kamarai tanácsos, a bánsági telepítő bizottság egyik tagja építtetett itt 150 házat.⁷⁶ Révaújfalu a Német-Illír bánsági Ezred szervezésekor, 1767-ben az egyik század székhelye lett. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején, 1849. január 1-én Kiss Ernő (1799-1849) altábornagy, a délvidéki honvédsereg parancsnoka 2 000 emberével kiverte a Ferdinand Mayerhofer von Grünbühl (1799-1869) osztrák ezredes vezérlete alatt álló 2 500 szerb felkelőt a faluból. A helység magyarosított nevét 1888-ban kapta.⁷⁷ Jobbára ortodox vallású románok által lakott falu. A barokk stílusú, román ortodox templom a 19. század derekán (1860) épült. A 19. század végén már szerb pravoszláv templom is állt a faluban.

Ferenczhalom (németül: Franzfeld, szerbül: Kačapevo / Kačarevo) egykori német nevét az akkori koronaherceg, a későbbi I. Ferenc magyar király (1792-1835) után nyerte, habár a település alapítója apja, II. Lipót magyar király (1790-1792) volt. A település helyén a török hódoltság végén egy „Osveldos” nevű falu állt. Az 1717. évi kincstári összeírás idején 13 lakott ház volt a faluban, amelynek nevét akkor „Zeldosch” alakban írták. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „Seldosch” formában szerepelt a település neve és szintén a lakott helyek között szerepelt. Nem sokkal ezt követően a falu elnéptelenedett. Reiszig Ede a következőket közölte a faluról: „A mostani község 1790-ben keletkezett. Nevét az 1791. évi július 30-án kibocsátott legfelsőbb elhatározással nyerte Ferencz főherceg trónörökös tiszteletére. Népessége leginkább Württembergből, Badenből és Svájcban szakadt ide.”⁷⁸ Kezdetben 120 család telepedett le a helységben. 1802-ben 40 új házzal nagyobbította meg a kincstár. Franzfeld volt az első ágostai hitvallású német hitközség a bánsági Határőrvidék területén. A bevándorlók részére a katonai kincstár imaházat emeltetett fából, melyben 1815-ig tartották az istentiszteletet.”⁷⁹ Érdekes adatot közölt Reiszig Ede a falu vallási életéről: „1810-ben egy új vallási szekta terjedt el az itteni lakosok között, melyet egy Wittenbergából ide szakadt Kühfus József nevű lutheránus iparos terjesztett, a ki a szentírás helyes magyarázatának isteni adományával dicsekedett. Az akkori lelkész feljelentésére a pancsovai ezredes elfogatta s egy évre bebörtönöztette. Halála után hívei sokáig bujdostak, de a múlt század 50-es éveiben mint nazarénusok léptek fel Tremmel György vezetése alatt. Ezek jelenleg is egyre szaporodnak a községben.”⁸⁰ Ferenczhalom többségében ágostai hitvallású evangélikus vallású németek által lakott település volt.

⁷⁶ REISZIG EDE 1912, 110. p.

⁷⁷ REISZIG EDE 1912, 110. p.

⁷⁸ A németajkú telepesek 1792. június 24-én érkeztek meg és telepedtek le a faluban. *Franzfeld in the Banat. Swabian Trek*: http://www.swabiantrek.com/?page_id=455 (Letöltés ideje: 2017. július 27.), *Franzfelder-Online*: <http://www.franzfelder.de/> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)

⁷⁹ REISZIG EDE 1912, 48. p.

⁸⁰ REISZIG EDE 1912, 48. p.

9. táblázat

A kilencedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Israelita	Egyéb
Révaiújfalu	750	6 944	74	6 865	5	–	–	–
Ferenchalom	317	3 197	39	23	3 131	4	–	–
Összesen	1 067	10 141	113	6 888	3 136	4	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 216. p.

2. 10. A tizedik század települései

A Német-bánsági Ezred tizedik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Sztarcsova (Tárcsó), továbbá Bavanište (Homokbálványos).

Tárcsó (németül: Startschowa, románul: Tarcu, szerbül: Старчево / Starčevo) az 1723/1725. évi térképen „*Starzova*” néven, a lakott helyek között szerepelt. Lakosai ekkor már szerbek voltak. Majd, 1761-ben, Sztarcsovára is „kiszolgált” német katonákat és családtagjaikat telepítették le. Ezt követően, 1765 és 1768 között további németajkú családok költöztek a faluba, ekkor a szerbek egy része elvándorolt a településről.⁸¹ A helység a későbbiekben bár szerb többségű maradt, de velük majdnem megegyező számban római katolikus horvátok is éltek a faluban. A harmadik legjelentősebb népcsoport a római katolikus felekezethez tartozó németek voltak. A településen egy római katolikus, illetve egy szerb pravoszláv templom utal a lakosok – egykori – felekezeti hovatartozására. A római katolikus vallású németek – akárcsak más németek lakta falu esetében – később kivesztek a településről.⁸²

Homokbálványos (németül Bawanischte, románul Bavanište, szerbül Баваниште / Bavanište) középkori eredetű falu. Az 1717. évi kamarai jegyzékben két helység feküdt a területén, úgy, mint „*Malo-Balvaniste*”, valamint „*Veliko-Balvaniste*”. Előbbiben négy, utóbbiban harminc lakott ház állt. A falu később – ha gyéren is –, de lakott maradt. A szerbség nagyobb számban az 1760-as évek végén, az 1770-es évek elején telepedett le a faluban. A települést 1788-ban a török hadsereg feldúlta. Homokbálványos jobbára pravoszláv szerbek által lakott település.

⁸¹ REISZIG EDE 1912, 121. p.

⁸² GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 41–43. pp.

10. táblázat

A tizedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Izraelita	Egyéb
Tárcsó	448	3 172	1 858	1 308	6	–	–	–
Homokbálványos	814	6 120	91	6 010	4	7	7	1
Összesen	1 262	9 292	1 949	7 318	10	7	7	1

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 202., 216. pp.

2. 11. A tizenegyedik század települései

A Német-bánsági Ezred tizedik századának területén kettő helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Homolitz (Omlód), továbbá Bresztovác (Beresztóc).

Omlód (németül: Homolitz, románul: Omolița, szerbül: Омољница / Omoljica) a török hódoltság végén lakott volt. Az 1717. évi kincstári összeírás idején 50 lakott ház állt a faluban. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „Humulizza” néven, szintén a lakott helyek között szerepelt. Lakosai kezdetben szerbek voltak. Majd amikor – 1765 és 1768 között – német rokkant katonák és családtagjaik telepedtek le a faluban, a szerbek legnagyobb része elköltözött a településről. Az 1776-os esztendőben újabb német és szerb betelepülők érkeztek a helységbe. A település 1767 óta a Német-Illír bánsági Ezred területéhez tartozott és ettől kezdve századszékhely lett. II. József, a „kalapos király” (1780-1790) kétszer is megfordult a településen, mivel a településnek fontos szerepe volt az 1787 és 1791 között zajlott orosz-osztrák-török háborúban, ugyanis jelentős számú katonaság állomásozott itt.⁸³ Omlód két nagy népcsoportnak, a római katolikus németiségnek, valamint a pravoszláv szerbségnek adott otthont. Mellettük kisebb számban, ortodox románok éltek. A 19. század közepén épített római katolikus templom már nincs meg, az 1700-es évekből származó pravoszláv templom még áll a településen.⁸⁴

Beresztócz (németül: Brestowatz, de 1943 márciusától 1944 szeptemberéig Rustendorf, románul: Berestoc, szerbül: Банатски Брестовац / Banatski Brestovac) neve a szláv „breszt”, azaz „szilfa” szóból származik. A település neve utal arra, hogy egykoron szláv lakosság élhetett ezen a vidéken és a helység a vele határos szilfaerdőségekről kaphatta a nevét.⁸⁵ A 15. században Beresztócz környéken a kevei vár szolgáltatában álló szerbek éltek. A szerbség 1439-ben vándorolt el innen, amikor II. Murád török szultán (1421-1444, 1446-1451) serege betört a vidékre és elpusztította azt. A Csepel-szigetre költözött szerbek helyére újabb szerb családok érkeztek. A térség 1551-ben, Keve várának a törökök általi elfoglalása révén lett a törököké. A török hódoltság időszakának végén, 1717-ben csak 12 üresen álló ház állt a településen. Az 1720-as években az osztrákok – határőrizeti megfontolások miatt – megerősítették a térséget. A Ti-

⁸³ REISZIG EDE 1912, 100. p.

⁸⁴ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 31–33. pp.

⁸⁵ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 9–11. pp.

szai, illetve Marosi Határőrvidékek feloszlása (1751) után szerbek telepedtek le a faluban. A Német-Illyr bánsági Ezred felállítását követően, a szerb lakosság egy része másfelé költözött, helyükbe bécsi, prágai, pettaui (ptuj-i) még munkaképes „kiszolgált” német katonákat és családjaikat telepítették. Majd 1785 és 1790 között Elzászból, Lotaringiából néhány német család telepedett le a helységben. A falu német lakóinak életében szomorú esemény volt – az orosz-osztrák-török háború idején (1787-1791) – az 1788-es török betörés, amikor a török sereg elfoglalta a helységet, mindent felprédált, valamint a falut felégette. A megrémült lakosság Pest vármegyébe, egészen Kókaig menekült, ahonnan csak a háború befejeztével tért vissza.⁸⁶ Beresztóc többségében római katolikus németek, kisebb részben pravoszláv szerbek által lakott helység volt. Az újabb építésű római katolikus templom a 19. század közepén épült, ma már nem áll. A barokk stílusú, pravoszláv templomot az 1700-as évek második felében építették.⁸⁷

11. táblázat

A tizenegyedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Izraelita	Egyéb
Omlód	488	4 176	1 639	2 537	–	–	–	–
Beresztóc	316	2 456	1 220	1 236	–	–	–	–
Összesen	804	6 632	2 859	3 773	–	–	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 216. p.

2. 12. A tizenkettedik század települései

A Német-bánsági Ezred tizenkettedik századának területén három helység feküdt. Ezek voltak – a század központja – Kubin (Kevevára), továbbá Osztrova (Temessziget), valamint Plošic (Kevepallós).

Kevevára (németül Kubin, illetve Temeschkubin, románul Cuvin, szerbül Ковин / Kovin) gazdag történelmi múlttal büszkélkedhet, mivel már a 12. századból maradt ránk adat a helységről. III. Béla magyar király (1172-1196) „névtelen jegyzője”, Anonymus is említette, mint Ajtony vezér ösének, Galádnak a birtokát. Első királyunk, I. (Szent) István magyar király (1000-1038) itt építtetett királyi várat. Kevevára, vagy, ahogy a középkorban hívták, Keve a tatárjárásig (1241/1242) ipari központ, illetve – a Bulgáriában, illetve Bizánci Birodalomba vezető – kereskedelmi útvonalak egyik fő csomópontjának számított. Ugyanakkor – földrajzi helyzeténél fogva – a hadi útvonalak is érintették. A tatárdúlás után bár hanyatlásnak indult, de még mindig fontosabb település lehetett. Amellett, hogy Keve vármegye székhelye is volt, (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387-1437) jelentős kiváltságokat adott a település lakóinak. Előbb 1392-ben mentesült a harmincad, illetve a vámfizetés alól, majd – 1397-ben – királyi sókamara-

⁸⁶ REISZIG EDE 1912, 25–26. pp.

⁸⁷ GYÉMÁNT RICHÁRD 2017/3, 9–11. pp.

hely is lett, illetve 1405-ben vásárjogot is nyert. Később, (Luxemburgi) Zsigmond más kiváltságokkal is elhalmozta a település lakóit. Így például adómentességgel, birtokadományokkal, továbbá szabad halászat és hetivásárok tartására is jogot nyert.⁸⁸ Megállapítani pontosan nem lehet, hogy mikor vált a település jobbára „ráczok”, azaz szerbek által lakott településsé, annyi bizonyos, hogy a kiemelkedő kereskedelmi gócpont a 16. század hajnalára nagyobb számban vonzotta őket ide.⁸⁹ Vára – hol jobb, hol rosszabb állapotban – dacolt az egyre fenyegető török veszéllyel is, amíg végül 1551/1552 körül török kézre került.⁹⁰ Ekkor egy korszak zárult le a település történetében, amelyet – a török hódoltság időszakában – szerb lakói már „Kubin” néven neveztek.⁹¹

A török hódoltság időszakát követően kirombant osztrák-török háborút (1737-1739) lezáró belgrádi békekötés (1739) elrendelte a település várának lerombolását. Majd a 18. században teljesen átalakult a helység képe is. Mária Terézia magyar királynő (1740-1780) rendeletére az egyik olyan település lett, ahová – az 1760 és 1770 közötti években – kiszolgált német (osztrák) katonákat és családjaikat, rokonaikat telepítették le. Ekkor a szerbek mellett már a németek is megjelentek, illetve bevándoroltak a településre. A magyarság – nagyobb számban – csak az 1778/1779 utáni időszakban jelenhetett meg a helységben, idővel azonban egyre inkább növelte lélekszámát.⁹² Ebben nyilvánvalóan az a tény is segítette, hogy a település – a Katonai Határőrvidék „polgárosítása” után – járasszékhely lett. A negyedik népcsoport, a románság is beköltözött Kevevárára, de hogy konkrétan mely évre tehető, arra vonatkozóan nincs pontos adat.

Az egykori Kevevárai járás székhelyének templomai a mai napig hirdetik a helység – etnikailag és felekezetiileg – színes múltját. A szerb ortodox templomot 1777 körül építették. A németek és a magyarok által használt római katolikus templomot 1829-ben kezdték építeni és 1830-ban fejezték be.⁹³ A negyedik jelentősebb népcsoport, a románság ortodox templomát pedig 1904-ben építették. A kései építés oka feltehetően abban keresendő, hogy a román ortodox hívek 1873-ig a szerb pravoszláv egyház alá tartoztak és közös templomot használtak. A románság különválása ezt követően „érett be”. Maguknak a román ortodox hívőknek a szerb pravoszláv egyház alá való „besorolása” hosszú vitát eredményezett a két ortodox közösség között.

Kevepallós (németül Ploschitz, románul Pločița, szerbül Плочница / Pločica) nevét először az 1717. évi osztrák katonai kimutatás jelölte „Plochika” alakban. A helység népesevéstörténete annyiban „egyedi”, hogy a kezdetben szerbek által lakott településre – 1765 és 1768 között – érkező kiszolgált németajkú (osztrák) katonák és családtagjaik megmaradtak, nem vándoroltak el. Kevepallós a későbbiekben „elegyes” település volt. Habár a pravoszláv vallású szerbség alkotta a többséget, a római katolikus vallású németek alig maradtak el számbelileg mögöttük. A németek római katolikus temploma már nincs meg.

⁸⁸ REISZIG EDE 1914, 57. p.

⁸⁹ PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék. I. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1880. 375. p., 390. p.

⁹⁰ Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1440 körül a településről a török miatt elvándorló szerbség jobbára a Csepel-sziget déli részén, Ráckeven telepedett le. (Ennek a kapcsolatnak tiszteltére Ráckeve és Kevevára napjainkban (2018) testvérvárosi viszonyban állnak.) PESTY FRIGYES 1880, 375., 385–386. pp.

⁹¹ REISZIG EDE 1914, 57. p.

⁹² PESTY FRIGYES 1880, 375., 386–387. pp., REISZIG EDE 1914, 57. p.

⁹³ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Kiadó. Tóthfalu, 1993. 299–302. pp.

Temessziget (németül Ostrova, románul Ostrovo, szerbül Острово / Ostrovo) helyzete speciális, mivel a Duna folyam Ostrovo nevű szigetén fekszik. Ezért is volt korábban a neve „Osztorva”. A 18. századi császári kimutatások, illetve térképek is lakott helyként jelölték.⁹⁴ Német rokkant katonák letelepedési helyül szolgált, azonban a német lakosság idővel elköltözött innen, ekkor szerbek telepedtek a helységbe. Temessziget pravoszláv vallású szerb többségű falu. Fontos megjegyeznünk, hogy bizonyos korabeli térképek Temesszigetet (Ostrovát) az Illír-bánsági Ezred területén tüntették fel. Fontos hangsúlyoznunk, hogy Osztrovát, azaz Temesszigetet a korbeli térképek egy része az Illír-bánsági Ezred területéhez sorolta.

12. táblázat

A tizenkettedik század településeinek statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Kevevára	623	4 536	1 770	2 743	17	6	–	–
Kevepallós	195	1 509	563	944	2	–	–	–
Temessziget	100	978	5	973	–	–	–	–
Összesen	918	7 023	2 338	4 660	19	6	–	–

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, Budapest, 2005, 202. p.

2. 13. A Német-bánsági Ezred székhelye: Pancsova

Pancsova (németül Pantschowa vagy Banstadt, románul Panciova, szerbül Панчево / Pančevo) előbb a Német-Illír bánsági Ezred, majd pedig a Német-bánsági Ezred székhelye volt. Innen irányították a 12 századra osztott Ezred területét.

A település névadója feltehetően a „Panyóca folyó” lehetett, amely vízfolyást a szerbség „Ponjavica” elnevezéssel illeti. A feltehetően ószláv eredetű Pancsova – illetve a Panyóca folyó – nevét illetően létezik egy olyan elképzelés is miszerint egy növény, a „gyűszűvirág”, azaz a „Ponjavica” lenne a névadó.⁹⁵ A település nevének első megjelenése a Kr. u. 9. századra nyúlik vissza, amikor egy régi irat tett említést egy, a Duna folyam mellett fekvő „Panuka” nevű várról, amely Pancsova őse lehetett.⁹⁶ Ugyanakkor Anonymus „Gesta Hungarorum” című művében is említést tesz a térségről.⁹⁷ A város neve a későbbiekben „villa Panczal”, illetve „Penseg” formában is megjelent. A város régies – mára szinte teljesen kiveszett – magyar neve „Pancsal” volt. A

⁹⁴ SZENTKLÁRAY JENŐ 1879, 47. p.

⁹⁵ MARTINEK IMRE: *Híd az üres folyómeder fölött*. Bánati Újság (2012.01.18.), Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=11206> (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

⁹⁶ FÁBIÁN IMRE: *Pancsova*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 597. p.

⁹⁷ ANONYMUS: *Gesta Hungarorum* (fordította: Pais Dezső). *Magyar Elektronikus Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm#43> (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

török idők előtt beszivárgó szerbség a „Панчево”, azaz „Pančevo” elnevezést használta és használja ma is a város megnevezésére. A török időket követően megérkező, de a II. világháború végén távozni kényszerülő németek a „Pantschowa”, illetve a „Banstadt” névvel illeték városukat. A románul a helységet „Panciova”-nak hívják.

Az őskor óta lakott helynek számító Pancsova környékén, a magyar honfoglalás időszakában feltehetően bolgárok, illetve „pecsenégek”, azaz besenyők élhettek. A bolgárok „határvidéke” hamarosan magyar kézre került.⁹⁸ Az Árpád-korban többször is „előtérbe” került a város és környéke, hol Könyves Kálmán uralkodása idején (1095-1116), a keresztes hadak átvonulása alkalmával, vagy például II. Géza (1141-1162) Bizánccal folytatott háborúi idején. Népesedéstörténeti szempontból az ún. „vegyesházi királyok” időszakának (1301-1526) vége birt jelentőséggel. A török portyák és a nyomukban járó pusztítások a lakosság egyre nagyobb hányadát űzték el a lakóhelyükről. Jelentős demográfiai probléma volt – a magyarság szempontjából –, hogy megkezdődött a szerbség és a románság térnyerése a Bánság területén. Pancsova környékén egyre inkább a bevándorló szerbség lelt új hazára.⁹⁹

Pancsova török kézre kerüléséről nincsenek pontos információink. Annyi bizonyos, hogy – a török portyák révén – elsőként érte a pusztulás szele. A törökök még 1521-ben megtámadták és feldúlták a várost. Hogy mikor épült föl ismét, erre vonatkozóan nincs adat, de 1552-ben – amikor a Bánság teljes területe török kézbe került – már egy török bég vezérlete alatt erős török őrség tartotta megszállva a helységet. A török hódoltság időszakában jelentős hely volt. Pancsova 1716-ig volt török kézen.¹⁰⁰ A pozsareváci békeszerződést követően a Bánság teljes területe „Temesi Bánság” (németül „Temeschwarer Banat”) néven kincstári igazgatás alá került. A kincstári igazgatás 12 kerületre osztotta a Temesi Bánságot, amelyek közül az egyik székhelye Pancsova városa lett. A császáriak számítva az esetleges török támadásra megerősítették a települést. Ekkor – az 1717. évi összeírás szerint – 70 ház állt a településen és egy 36 falut és 776 házzal rendelkező kerület központja lett.¹⁰¹

A határ közelsége, az ipar és a kereskedelem fejlődése, a német és a szerb lakosok szorgos munkája révén 1792-ben Pancsova város előljárósága kezdeményezte az uralkodónál az „önálló város”-i cím elnyerését. I. Ferenc magyar király (1792-1835) 1794. február 5-én „önálló várossá” („Freie Communität”) nyilvánította a települést. Néhány héttel később – 1794. február 28-án – kinevezték „Pancsova önálló város” első magisztrátusát, amelynek hivatalnokai felerészben németek, illetve felerészben szerbek voltak. A város vezető tisztségviselői viszont jobbára a németek köréből kerültek ki. A város nem sokáig örülhetett „önállóságának”, mert 1801. február 28-án ismét katonai hatóság alá rendelték. Pancsova a Német-bánsági Ezred székhelye lett. A város nemzetiségei közül hosszú időn át a szerbség és a németek voltak meghatározóak. Felekezeti viszonylatban – jórészt a szerbség kapcsán – a szerb ortodox, valamint – főképp a németek,

⁹⁸ BÁRÁNY ÁGOSTON: *Torontál vármegye hajdانا*. Magyar Királyi Egyetem. Buda, 1845. 12. p.

⁹⁹ DRASKÓCZY ISTVÁN: *Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon*. In: *Kisebbségkutatás*, 2000/3. szám: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_03/cikk.php?id=294 (Letöltés ideje: 2015. február 13.). SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914. 309. p.

¹⁰⁰ HEGYI KLÁRA: *A török hódoltság várai és várkatonasága. III. kötet*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2007, 1394. p.

¹⁰¹ FÁBIÁN IMRE 1912, 598. p.

magyarok révén – a római katolikus egyháznak volt jelentősebb szerepe. Pancsova 1872-ben – a Katonai Határőrvidék „polgárosítása” után – törvényhatósági jogú város, továbbá Torontál vármegye Pancsovai járásának székhelye lett.

13. táblázat

Pancsova városának statisztikai adatai (1869. évi népszámlálás)

Település	Házak száma	Népesség (fő)	Vallás					
			Római katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Ezraelita	Egyéb
Pancsova	2 520	16 888	5 528	9 678	1 212	220	193	57

Forrás: SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 216. p.

IV. A Német-bánsági Ezred megszüntetése

I. Ferenc József Habsburg uralkodó (1848-1916) már 1869. augusztus 19-én kelt leiratával elrendelte, hogy a Katonai Határőrvidék különállását fokozatosan megszüntessék. A Katona Határőrvidék „polgárosítására” – vagyis a polgári közigazgatás bevezetésére, továbbá a térség Magyarország, illetve Horvát-Szlavónország területébe történő bekebelezésére – 1872. június 8-án került sor. Ekkor az uralkodó leirata felosztatta a Német-bánsági Ezredet is.¹⁰² A gyakorlatban a térség „polgárosítását” az 1873. évi XXVII. törvénycikk mondta ki. A jogszabály címe: „*A bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárosításának törvénybe iktatásáról és a polgárosítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről*”.¹⁰³ Az egykori Német-bánsági Ezred 31 települése közül Homokbálványos, Kevepallós, Kevevára, valamint Temessziget Temes vármegye Kevevárai járásának részei lettek.

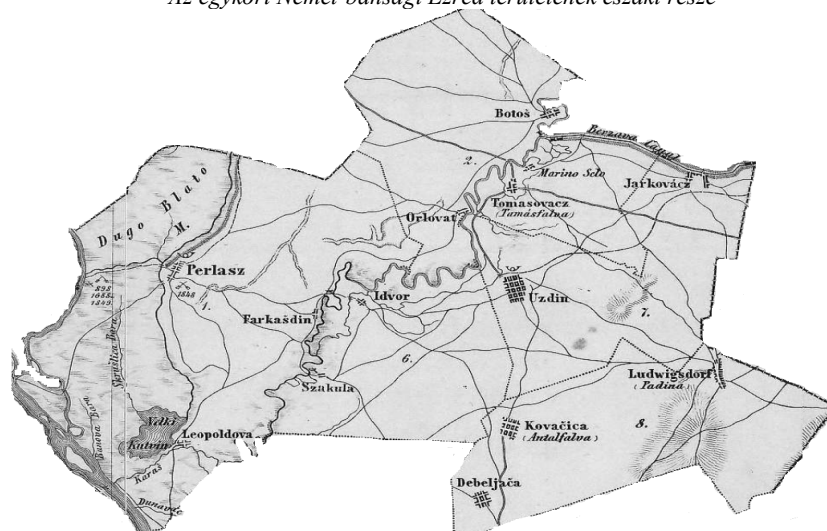
Torontál vármegye új járásokkal bővült, így – a Határőrvidék területét érintően –, az Alibunári, az Antalfalvai, valamint a Pancsovai járásokkal. Azonban más, korábban létesített járasok területe is változott. A Nagybacskei járás része lett a szerbajkú Bótos, Orlód és Perlasz. Az újonnan létesített Alibunári járás részei lettek – a Szerb-bánsági Ezredtől bekebelezett – Alibunár, Ferdinándfalva, Iloncz, Kevedobra, Keviszöllös, Kismargita, Petre, Számos, Újsándorfalva, valamint Végszentmihály. A szintén új alapítású Antalfalvai járás részei lettek Antalfalva, Árkod, Baranda, Csenta, Cserépalja, Farkasd, Nagylajosfalva, Ópáva, Tamáslaka, Torontálsziget, Torontáludvar, Torontálvásárhely, továbbá Újözora. A Pancsovai járás települései lettek: Bárányos, Beresztóc, Borcsa, Ferenchalom, Galagonyás, Omlód, Révaújfalu, Szekerény, Tárcsó, Torontálalmás, valamint a Szerb-bánsági Ezredtől idesorolt Dolova. Pancsova, a Német-bánsági Ezred egykori székvárosa, törvényhatósági jogú város lett, ezáltal a történelmi Torontál vármegye – közigazgatási rangban – legjelentősebb településévé vált.

¹⁰² DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, I. kötet (A-Bor)*. Szent István Társulat. Budapest, 1993. 584. p.

¹⁰³ 1873. évi XXVII. törvénycikk, a bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárosításának törvénybe iktatásáról és a polgárosítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről. Wolters Kluwer, Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87300027.TV> (Letöltés ideje: 2018. augusztus 2.)

1. térkép

Az egykori Német-bánsági Ezred területének északi része

Eredeti forrás: FREIDBERG, EMANUEL: *A Temesi-Bánság, a Szerb Vajdaság és a Katonai Határőrvidék, (Pétervárad, Német-Bánsági, Illir-Bánsági és az Oláh-Bánsági ezred) általános térképe 1853-ban, a II. katonai felmérés alapján.* Adatbázis forrás: *Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hungaricana. Kögyűjteményi portál:* <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkeptar/489/> (Letöltés ideje: 2018. augusztus 23.) alapján saját szerkesztés.

2. térkép

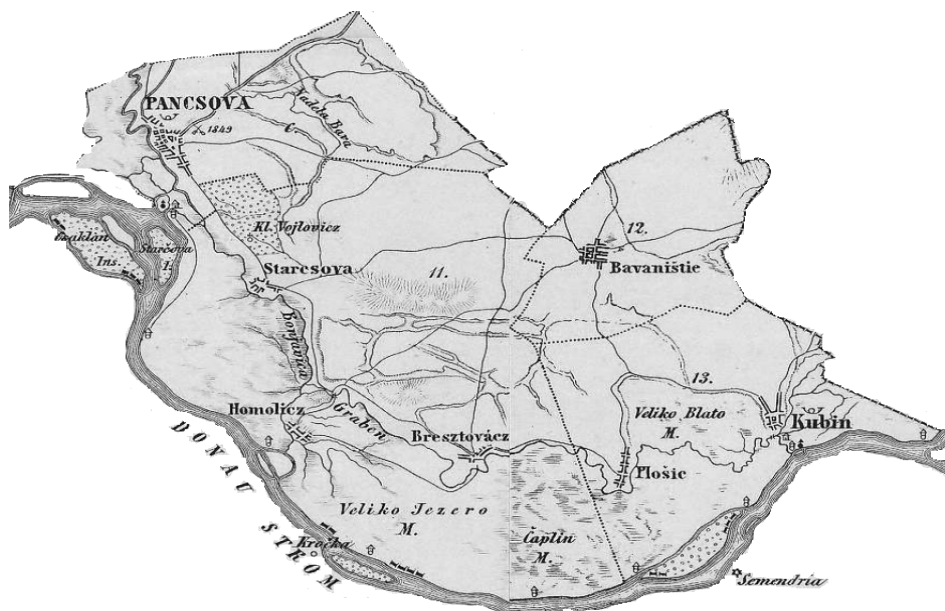
Az egykori Német-bánsági Ezred területének középső része

Eredeti forrás: FREIDBERG, EMANUEL: *A Temesi-Bánság, a Szerb Vajdaság és a Katonai Határőrvidék, (Pétervárad, Német-Bánsági, Illir-Bánsági és az Oláh-Bánsági ezred) általános térképe 1853-ban, a II. katonai felmérés alapján.* Adatbázis forrás: *Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hungaricana. Kögyűjteményi portál:* <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkeptar/489/> (Letöltés ideje: 2018. augusztus 23.) alapján saját szerkesztés.

3. térkép

Az egykori Német-bánsági Ezred területének déli része¹⁰⁴

Eredeti forrás: FREIDBERG, EMANUEL: *A Temesi-Bánság, a Szerb Vajdaság és a Katonai Határőrvidék, (Pétervári, Német-Bánsági, Illír-Bánsági és az Oláh-Bánsági ezred) általános térképe 1853-ban, a II. katonai felmérés alapján.* Adatbázis forrás: *Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hungaricana. Könyvtári portál:* <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTTerkeptar/489/> (Letöltés ideje: 2018. augusztus 23.) alapján saját szerkesztés.

¹⁰⁴ Megjegyzés a térképekhez: A Német-bánsági Ezred három részletben feltüntetett térképe a szemléltetést, illetve a tanulmány könnyebb megértését szolgálja. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy Emanuel Friedberg 1853. évi térképe – például a századok számozásában és az ahhoz tartozó helységek tekintetében – némileg eltér – a tanulmányban felhasznált – az 1864. évi „*Határ állomások a Német Bánsági Határegred területén*” című térképtől. Továbbá az 1853. évi térkép Temesszigetet (Osztrovát) az Illír-bánsági Ezred területéhez sorolta, az 1864. évi katonai térkép viszont a Német-bánsági Ezred 12. századánál – Kubintól (azaz Kevevárától keletre) tüntette fel. Az 1864. évi térkép nyomdatechnikai okok miatt szemléltetésre kevésbé alkalmas.

RICHÁRD GYÉMÁNT

THE ETHNIC AND RELIGIOUS SITUATION IN THE
GERMAN-BANAT MILITARY FRONTIER

(Summary)

The German-Banat Military Frontier was an administrative unit of the Banat Military Frontier. It was located on the present-day Serbian-Romanian border, near the Danube river. The Banat Military Frontier was divided into German, Serbian and Romanian sections. The German section area's was approximately 42 austrian square miles. The German section was the western part of the Banat Military Frontier. The capital city was Pancsova (Панчево / Pančevo). The inhabitants of this area were colonists and „Frontiersmen”, mostly ethnic Germans and Serbs. The minority groups were Romanians, Slovaks, Hungarians and Croats. The inhabitants of this area were mostly Eastern Ortodox (Serbs, Romanians), Roman Catholics (Germans, Hungarians, Croats) and Evangelists (mostly the Slovaks).